نيرن جي وقت عرفات ۾ پهتاسين جتي لهي ڪن مالهن تنبن
۾ ڪن شگف فن جي ياڇپرن ۾ پناهه ورتي. مائي ڪائي ڪا
اگ جيڪي طاقت وارا شخص هوا سي نمره مسجد ڏي
اُٿين ۽ وڃين نماز اداڪرڻ لاءِ ويا جو اتي امام جي پٺيان
ٻئي نمازون گڏي پڙهبيون آهن اها مسجد اسان جي
لهڻ واري جاءِ کان تقريبًا ٻه ميل پري هئي ان ڪري
تمام تکڙا ان طرف روانا ٿياسين الحمدلله! جو خطبه وقت
وڃي پهتاسين مسجد جي ڇانو ۾ ويهڻ جي جاءِ هٿ ڪانه
آئي جو خلق جو انبوهه تمام گهڻو هوان ڪري مسجد جي صحن
۾ ويهي رهياسين ان ڏينهن اس تمام تيز هئي، ليڪن
قدرت الاهي! جو نماز جي خطبه کان وٺي نماز پوري ٿيڻ تائين
آسمان ۾ ڇڙتي ولوڙ الاهي رحمت جي ڇانو ۾ تمام آرام سان امام
جي پٺيان اٿين ۽ وڃين جي نماز ادا ڪئي سين
اتان تکڙي پوءِ او طاق تي آياسين جتي مائي ڪائي
موقف ڏانهن روانا ٿياسين ان وقت حافظ پنجابي جو بغداد
کان رفيق ٿيو هو ۽ هڪ اهل الله ۽ قرآن جو حافظ هو
تنهن رحلت ڪئي ۽ اتي ئي دفن ٿيو طوبى له وحسن ماب
سج لٿي تائين عرفات واري جبل کان اڳ واري ننڍي ٽڪري
تي ننڍي مسجد جي ويجهو ويٺاسين اها مسجد آنحضرت
صلى الله عليه وسلم جي موقف تي اڏيل آهي اتي سيڪو
شخص پنهنجي بشري طاقت جي قدر موجب توبه ۽ استغفار

دعا ۽ لبيڪ گوئي ۽ زاري ۾ مشغول رهيو سج لٿي کان پوءِ
توب ڇٽي قاضي ۽ خطيب وغيره سڀ هيٺ لٿاسين ٻه
جماعت سوڌا پهچي اوطاق تي آياسين ۽ روانا ٿياسين
سمهڻي جي وقت مشعرالحرام جنهن کي مزدلفه به
چوندا آهن اتي پهتاسين لهڻ بعد سانجهي ۽ سمهڻي جي
نماز اتي ادا ڪئي سين رات اتي خيريت سان گذاري ٻاڪ
ڦٽي بعد پهرئين وقت ۾ فجر جي نماز ادا ڪري مزدلفه ۾
وقوف ڪري مني ڏانهن روانا ٿياسين جتي اشراق جي
وقت اچي پهتاسين ۽ لهڻ کان پوءِ جمرة العقبه جو رمي ڪري
پنهنجي جاءِ تي موٽي آياسين ۽ مٿو ڪوڙائي احرام لاهي ڪپڙا
ڍڪياسين اڳين نماز بعد زيارت جي طواف لاءِ روانا ٿياسين
طواف پورو ڪري صفاء مروه تي ڊوڙي رات جو موٽي مني آيا
سين جو سنت جو طريقو اهوئي آهي

ٻارهين تاريخ جمرن کي پٿريون هڻيون سين ۱۲ تاريخ
زوال کان پوءِ روانا ٿي جمرن کي پٿريون هڻندا وڃين جي وقت
حرم محترم مڪه معظمه زادها الله شرفا وتعظيما ۾ داخل
ٿياسين ۽ حج جا رڪن پورا ٿيا. باقي طواف الصدر ورهيو
جنهن کي وداع جو طواف به چوندا آهي جو مدينه منوره ڏي
روانگي وقت بجاءِ آندو ويو سندس نعمتن ۽ احسانن
جا هزارها شڪرانا.

جن حاجين مدينه منوره جي آستان بوسي جو شرف حج کان

اڳيئي پهچي حاصل ڪيو هو سي تيرهين تاريخ کي سوار ٿي پيادل پر تمام
تڪڙا جده شريف ڏانهن روانا ٿي ويا. حب الوطن انهن
کي اهڙو ته مجبور ڪيو جو جده شريف ڏانهن جيئن ته ڪيئن
ڪشش ڇڪيائي ويا. ڪرندي جهرندي ڪيئن به ڪري
پاڻ کي جده شريف پهچايائون. جده ۾ پنج ڇهه جهاز موجود
هوا حاجين جي ڪثرت سبب جهاز جو پاڙو بمبئي تائين ڊيڪ
لاءِ پنجهتر رپيا ٿي ويو

حضرت فضل محمد صاحب ولد حضرت فضل قيوم صاحب
جو گذريل سال حج لاءِ آيو هو پر قرنطين وغيره جي ڪري
واٽ تي جهاز ۾ ٽڪر ترسي پيو هو جنهنڪري حج ان کان فوت
ٿي ويو هو تنهنڪري هو هڪ سال هتي رهيو هو هن وقت اهو
پڻ جده ڏانهن روانو ٿيو

ذوالحج جي سورهين تاريخ مدينه شريف لاءِ اسان به اٺ
پاڙي ڪرڻ شروع ڪيا ڪرائي ڪري پورو. مطلب ته اسان
جي جماعت ١٢ اٺ شيخ محمد ولد شيخ حسين مطوف
جي معرفت في شگدف ٻتيهن عيدين يعني اٽڪل
ٽيهه رپيا في شبري جو ٽيهن عيدين اوت موٽ جدي تائين
پاڙو مقرر ٿيو. ڪرائي جي سپرد تم خليل الله نالي شتربان
کي ڏني ويئي جو رابغ جو ديسي هو. اڻويهين تاريخ روانا
ٿياسين پنجين منزل تي رابغ ۾ پهتاسين هڪ ٻيو ڏينهن
اتي رهي ٻئي ڏينهن اڳتي روانا ٿياسين ۽ ستين منزل تي هاهم

محرم جي ٢ تاريخ ڇنڇر ڏينهن خير سان مدينه مطهره علیٰ ساڪنها
الصلوٰة والسلام ۾ پهتاسين اتي اٺ ڏينهن ٽڪڻ جو وعدو
هو انڪري شتربانن وعدي تي موٽڻ لاءِ تمام زور ڀريو اسان
کي اڳيئي معلوم هو ته جده ۽ ينبع رڪي جهاز موجود ڪونه آهن
بلڪ اٿم پريشاني ۾ رستن جي بند ٿيڻ ازان سواءِ آهي ان
ڪري موٽڻ جي صلاح اسان ڪي نه وڻي جماعت مان ڪن ڪي
جهرڪ نور محمد، حافظ صديق پاتولي، سيٺ ابراهيم
قاضي نظر محمد وغيره انهن کي اتي ترسڻ جي طاقت نه رهي
۽ موٽڻ جو شوق از خود زياده ٿي وين تنهنڪري اهي ڏهين
تاريخ روانا ٿي ويا باقي اسين اتي ترسي پياسين اوٺ موٽڻ
جو پاڙو اڳواٽ شتربانن کي مليل هو تنهنڪري موٽڻ جو
پاڙو اسان انهن کي معاف ڪري ڇڏيو

ٻارهين تاريخ قافلو جو پنجن سون اٺن جو هو ۽ مڪه
مڪرمه کان هليو هو سو جتو ان ۾ جاواءِ افغان ۽ ڪي ٿورا
هندوستاني به هوا بير عباس جي نزديڪ جو مدينه منوره کان
باقي ٻه منزلون آهي اتي قضاءِ الاهي هنن تي هڪ سخت صدمه
نازل ٿيو جو بدوين هنن تي حملو ڪيو ان جي ڪيفيت هن
طرح آهي جو عصر جي وقت جڏهن منزل کان روانا ٿيا ته هن
سڄ ابر ۾ مهل جبلن جي وچ ۾ هڪ سوڙهي لڪ وٽ بدوين
شتربانن جي صلاح سان اوچتو رستو روڪي بندوقن جي
فيرن سان سڄي قافلي کي زير و زبر ڪري ڇڏيو ڪيترا مارجي

ويلڪيترا مُتباءِ ڪن ريٽي جهنگ منهن ڪيو شتربانن کي منهن
راضي ڪرڻ ڪيو هو تنهنڪري منهن ڪجاوڻ چار سا ورتيا
انهن کي هوٽي ٻه وڏا لو ماڻهن جو سامان سڀ ٻه ورتن جي هٿ تيرهين
کي ماڻهو جهڙي عيال سان گڏ هوا انهن نرالي ۽ پاڙي تي پان
پاڄ وقت جا مصيبت ڪري ڪري سا چوٿون ڪان پاڻ ۽ پنا هو نهن
ڪيترا اتوڻا تاترڻا پٽ تي مڪر ڪري ڪي مرڻ ڏي ۽ اتي پڳا ۽ سست
انهن کي ٻه وڏي ٻه ويٽي عاجز تي ڪهي رها تان ٻين ٻه وڏن
کي وري پيا پيسا ڏيڻي انهن جي پنا مين پٽ پاڙي ڪري
عاجز ۽ پاند اتي حضور اقدس صلعم جي حضور ۾ اچي
پهتا ۽ جهڙي ماجرا جو عرض احوال پيش ڪيا اٿن ڏٺي تر
انصاف جو دريا ٺڪنه من آچوش ۾ آچي ۽ منهن مظلومن
جو ڪنهن من ٿي انصاف ٿيو. ظاهري ڪا ڪين وقت ۾ فرمان
ڪيا اٿن ليڪن ان مان ڇا حاصل. ڇو ته هن ملڪ ۾ امن
و اتفاق عام معمولي ڳالهه آهي ۽ من رستي ۾ قرليت جو ٿيڻ
ڪا عجيب ڳالهه آهي ليڪن رستي تان سلامت اچي پهچڻ
پاڻ وڏي عجيب ڳالهه آهي. تاريخ ٨ محرم ١٣٣٣ هجري تائي
مدينه منوره مين غلطي ڪري شيخ شمس الدين باڪعز سندن
جي جاءِ پر مٺ جو اتفاق ٿيو

شهر مدينه جو احوال ٻه ڳي جي نسبت منهن
شهر ڏاڍو وڏو ناوار ڏيا آباد آهي ترڪ ايپن ۾ هوا ٺاليا ن
پيل رستي تازا ئي تازا ٻني تيهن ڏيتهن اچيو ڀچين. ڪا ڏي

جي جنس جا اگهه پورو پئو آهي مڪه معظمه جي نسبت ۾ ته گهڻو
سهانگو آهي چانور رپئي جا چار سير (روپيو هندوستاني)
ڪٽڪ في رپئي ٥ سير جا تمام جام هئي گوشت في رپيو
٣ پاءُ، گيه في رپئي سوا ٻه پاءُ هو

حضرت سرور ڪائنات صلي الله عليه وسلم جن جو
حرم شريف سا ڳي اڳين طرح في هر مڪر اڳي موم بتين ۽
زيتون جي تيل جي روشني ٿيندي هئي هاڻي انهن سان گڏ
بجلي جي روشني جي جهرمر به جڳ مڳ ڇهتر لائي بيٺي آهي

مدينه منوره جي بيگو دائي ۾ خواه ملڪ ۾ بدوين
جي شورش جا حال ٻڌڻ ۾ پئي آيو انڪري خيال ٿيو ته
اُحد جبل ۽ اتي جي شهيدن جي زيارت ترڪي پوليس
جي نگهبانن کان سواءِ تمام مشڪل ۽ خطرناڪ آهي

معلوم ٿيو ته مدينه منوره ۾ اسان جو هڪ هفتي تائين
رهڻ شورائت جي خوف ۽ اضطراب ڪري رفيقن جا ٻه جٿا
ٿي پيا اخوي غلام دستگير، اخوي محمد حسين صاحب
پنهنجن ماڻهن سوڌا جن ٥ ڄڻن واپس وڃڻ ۽ فقير
پنهنجن رفيقن سيد عبد الله شاه ۽ وڏيري محمد حسن
وغيره سوڌو جملي اٺن ڄڻن شام جو رستو اختيار ڪيو
عجيب اتفاق ٿيو جو جن ٥ ڄڻن قافلي جي روانگي ۽ شام
ڏانهن ريل جي روانگي ٻنهي هڪ وقت يعني ٢٩ تاريخ
محرم جي خميس ڏينهن منجهند جي وقت شروع ٿيون.

اسين ٻه هڪ ٻئي ڪلاڪ موڪلائي روانا ٿياسين ۽ مدينه
منوره جي اسٽيشن تي اچي ٽڪيٽ ورتي سين في ماڻهو ٢٢
ترش يعني ٻاهه رپيا ست آنا ڏنا ويا جمله ٽڪيٽون
ورتيون سين. جنهن صورت ۾ ريل جو ذڪر آيو آهي تنهن
صورت ۾ مناسب نظر ٿو اچي ته حجاز ريلوي جو ٿورو احوال
هت لکجي.

ٻه ريائي اصطلاحي نالا جي اتي ڪم اچن ٿا سي لکجن ٿا.
ريل گاڏي کي بابور چوندا آهن. ٽڪيٽ کي بليط ۽ ريل رستي
کي سڪه، سٽيشن کي محط. انجڻ کي مڪتينه، ٽڪيٽ
ماسٽر کي مامور. اسٽيشن ماسٽر کي مدير ۽ مفتش، تار کي
تلگراف ۽ ريل جي هرهڪ گاڏي کي ارقون چوندا آهن.
حجاز ريلوي جو سنئو ويڪر ۾ هن انگريزن جي گاڏين جي
رستي کان گهٽ آهي ليڪن راجا واري گاڏي جي رستي
کان زياده آهي. سيڪنڊ انجڻ جي پٺيان ماڻهن جا
چار گاڏا ٻڌندا آهن جن مان هڪ گاڏو ٻه گهرو هوندو آهي
جنهن جا اڌ سيڪنڊ ڪلاس ۽ اڌ فرسٽ ڪلاس آهي
مال ۽ وهٽن لاءِ ڪجهه ٻيا گاڏا ٻڌندا آهن. حجاز ريلوي
جي اسٽيشن جو انتظام اجائتو آهي انڪري محط
ڌا اسٽيشن اڳي ڀڃي کان اڳئي ريل هلندي ريلوي جا نوڪر
اچي ٽڪيٽ واپس وٺندا آهن مسڪين ماڻهو حجاز
ريلوي ۾ بنا ٽڪيٽ چوري گهڙي چڙهندا آهن تنهنڪري

انگريز سرڪار جي رکيل ڪان جهاز ريلوي به هلندي تنهن
جاچڻ جي ضرورت زياده ٿي پئي ۽ جنهن کي بنا ٿيت
پهڪڙ بيٺا آهن تنهن کي اگهين سٽيشن تي فقط هيٺ
لاهي ڇڏيندا آهن مارڪيٽ يا تيڏ جي سڀ انگي ڪلاڻ
هلندي آهي.

مدينه منوره کان سيڪنڊن هفته ۾ ٻه ڀيرا يعني گاڏي
پهرين ڏينهن چاشت يعني ٻيرن جي وقت گاڏي رواني
ٿيندي آهي جا ٻئي ڏينهن پير تبرڪ جي سٽيشن تي پهچي ٿي
تبرڪ اهو هنڌ آهي جتي حضرت سرور ڪائنات صلي
الله عليه وسلم جن ڪافرن سان جنگ لاءِ تشريف فرمايا
هوا ۽ فتحياب ٿي موٽي پٺ تي موٽيا هوا. هي مدينه منوره
کان ١٢ منزلن پري آهي

جهاز ريل گاڏين جو نمونو انگريزي ريل گاڏي جهڙو ئي
آهي سيڪنڊ گاڏي کي ٻه دروازا آهن هڪ سنيءَ
پير جي گاڏي ۾. هڪ انگريزي ريل گاڏيءَ ۾ پر فرسٽ
ڪلاس گاڏين کي هرڪا آهن ۽ سيڪنڊ گاڏي ۾ سني
کان پٺاڙي تائين وچ لاءِ هڪ سفر جي گهٽي ڇڏيل
هوندي آهي ۽ وچ جا تختا لڳل ٿي تا ۽ هر هڪ آهي ڪڍڻ
گاڏي ۾ ١٠ يا ١٢ تختا نمبر آهن هر هڪ ڪاڻ
ماڻهن لاءِ هوندو آهي پر ٻئي تختا اصل سنڌي ۾ بند
لاءِ آهن جن مان هر هڪ کي ڪرڻ دراز ڪي ١٠ آهي

شاندار اُن ۾ پڻ جڳهن لاءِ آهن گاڏين جو نمونو نهايت لطيف
۽ سهڻو آهي. انهن جون ديوارون تمام عمديون آهن جن ۾
۽ وڏا شيشا لڳل آهن هي احوال ٿرڊ ڪلاس گاڏين جا
ڏنا آهي انٽر ڪلاس ۽ فرسٽ ڪلاس گاڏيون اهڙيون ته
وڌيڪ نفيس آهن جن ۾ جهجها گاديلا، ريشمي پردا، صفا
جهلي آئينا ۽ موتي جهڙي روشني آهي رستي ۾ تيزي ۾ حجاز ريلوي
۽ انگريزي ريل جهڙي آهي سندس انجڻيون تمام خوبصورت
۽ اهڙيون طاقت واريون آهن جو ريل گاڏين جي هيتري
ساري قطار کي وات ۾ جبلن جي لاهين چاڙهين تان ڇڪ
ڪري اچن ڪاهيو وڃي.

مدينه منوره مان اسان عمان جون ٽڪيٽون انگريزي
ورتيون جو بيت المقدس اتان ويجهو آهي ۽ معنيٰ ۾ ٻن
ڏينهن ۾ پهچي سگهبو ٻين ڏينهن نون جي وقت تبوڪ ۾
پهتاسين جنهن جو ڪرمتي ٽو آهي جتي ڪجھ ترڪي آفيسر
۽ ڪجھ ترڪي پوليس سپاهي بيٺل هوا اتي ٽرنڪون کڻايون
سڀني جا ٿورا ڏٺا مان هيٺ لٿاسين باقي سامان اتي رکيو
هو سامان تي سگهاري رکي حفاظت لاءِ بيٺا هوا توڙي فرسٽ
جي ترڪن کان سوا سڀني مسافرن کي هيٺ لاهي سڀ ڪپڙا
ڦرائي ڏسڻ لاءِ فقط هڪ ڳوڙهي قميص ڏنائون پوءِ هر شيءِ
ڇنڊي ڇاڻي لڪيل اوڙهي اهڙي ڪي ڏٺائون ترڪن مٿي
واپس ڏنا مڪملڪ بعد اتان پاڻ گرم ٿي نڪتا.

جي سيني ماڻهن ڇنڇا ڇنڇا هت ڪري ڏيکيا اتان اٽڪل
..ادڪوهن پري سرڪاري تنبو لڳل هوا هو هڪ تنبو ۾ ٽن ڄڻن
جي حاجي هئي اسين پوءِ اتي ويا سين اٽڪل ۵-- ٦٠
تنبو لڳل هوا جنکي چوڌاري تار جو مضبوط چاريءَ لوڙهو
هو انجي نزديڪ ٻيا ٻه ايترائي تنبو لڳل هوا ۽ انهن کي ٻه
ساڳي طرح تار جو لوڙهو ڏنل هو ٻه ترنطين منڪري
هوا جو سيڪنهن ريل گاڏي کي ڏارڊ لو ترنطين ڪندا
آهن تن انهن جاما ٿهو پاڻ ۾ گڏ جي نه وڃن. اتي هڪ
دڪان هو جنهن ۾ گاڏي پيتي جو سامان ميوو ۽ گوشت
وغيره موجود هو ۽ ان وقت جي اکڙتي مسافرن کي اتان
سامان ملي وڃي. سڙ پالي ۾ ڪانيرن ڦد بموجب سرڪاري
ملن ٿيون ۽ راتيون اتي اسانکي بيڪار ترسائي ڇڏيائون
رڳو ڏهاڙي ۽ اڪثر اچي ڏسي ويندو هو.

چوٿين ڏينهن ساڳي وقت جنهن وقت لٿا هئاسين
وري گاڏي ۾ سوار ٿياسين ٻي ڏينهن صبح جو عمان ۾
پهتاسين. عمان ۾ پهچڻ کان اڳ ڪي شامي ماڻهو ملاقي
ٿيا هوا تن صلاح ڏني هئي ته عمان ۾ لهو ۽ انهن لاءِ چڱو
نه آهي جو هن وقت لشڪر جي ترقي ڪري قدس شريف
تائين سواري جو ميسر ٿيڻ مشڪل آهي ازان سواءِ اهو
رستو خوفناڪ ته آهي تنهنڪري چڱو آهي ته توهين درعا
جي رستي وڃو جاها وڏي جنڪشن اسٽيشن آهي جتان

دمشق ۽ حيفا ڏي رستو وڃي ٿو هير ٻئي ڏينهن عمان ۾ پهتا
سين ۽ عمان جون ٽڪيٽون اتي ڏنيون درعا جون ٽڪيٽون
في ٽڪيٽ ساڍي ڇهين رپئين ڪري ورتيون سين

فائده - درعا شام جي قديم شهرن مان هڪ
شهر آهي جو نهر جي ڪناري تي آهي ان ۾ سلطان يوسف
ايوبي جي ٺهرايل جامع مسجد آهي شهر اسٽيشن کان اٽڪل
هڪ ميل ڏکڻ طرف تي آهي هتي جا ماڻهو عرب ۽ شامي
آهن هي شهر تمام آباد ۽ با ترتيب آهي سندس بازار ۽
عمارتون عمديون آهن هتان هڪ ريل جو رستو دمشق ڏي
۽ ٻيو حيفا ڏي وڃي ٿو. اسين ٻنهي مهل اچي اسٽيشن تي
لٿاسين ۽ گاڏي دمشق ڏي رواني ٿي. حيفا بابت پڇا ڪئي
سين جواب مليو ته اها گاڏي موجود ڪانهي. جڏهن آئي
تڏهن اوهان کي اطلاع ڪبو. ان وقت منجهند ٿي ويو
۽ مڙدي ٻڙادي هئي. اسٽيشن جي نزديڪ اسان هڪ
ننڍي ڪوٺي اڌائي رپيا روزانه مسواڙ تي ورتي ۽ گاڏي جي
انتظار ۾ اتي ترسيا سين. ٽي راتيون ۽ چار ڏينهن اتي
بيڪار ويٺا هواسين اتان چار ٻه ريل گاڏيون ڏماڙي
حيفا ڏي ٻيون ويون جن ۾ لشڪر ۽ ان جو سامان. اُن
۾ گهوڙا هوندا هوا ان ۾ مسافرن خواه رعيت جي ماڻهن
کي چڙهڻ نه ٿي ڏنائون.

چوٿين رات ٽپال گاڏي آئي ۽ حيفا ٻنهي جا ٽڪيٽ

وڃناسين. هر هڪ ٽڪيٽ جو ملهه سوا ٻه مجيديون يعني
پنج رپيا ۽ ڏهه آنا ڏنوسين. شام جي وقت گاڏي رواني ٿي
جهٽ ۾ مينهن جو شور هو ٿڌو ٿي سردي جو زور هو. هڪ
ته سياري جي موسم هئي ٻيو ته شام ملڪ ۾ ڪاري سرد
آهي ان ڪري گهڻي تڪليف ٿي. بهرحال گهڻي بيڪاري
کان بعد حيفا ۾ اچي پهتاسين. اتي گاڏي تان لهي بندر
کان ساحل ڪناري شهر ۾ وياسين. جنهن صورت ۾
حيفا جو ذڪر آيو آهي تنهن صورت ۾ انجو ڪجھ احوال
هت لکجي ٿو:-

حيفا شهر اچي سمنڊ جي بندرن مان هڪ بندر آهي
جنهن جي هڪ پاسي اچو سمنڊ آهي ته ٻي طرف جبل الشيخ
سيجو سرسبز ۽ ساوو آهي ۽ ساروئي سرهو. ساون وڻن ۽
شامي زيتون جي درختن سان ڇانيو پيو آهي ان ڪري
هي شهر نهايت خوبصورت ۽ خوش وضع ٺهيل ۽ اچي ٿو
هنجون عمارتون نهايت عاليشان مڪلف ٺهيون اچي
پڪين جون ٺهيل آهن. هن ۾ ڇهه ست هزار گهر شيدا رهاڪو
مسلمان، يهودي ۽ نصارا آهن ۽ مسافرخانا نهايت عمدا
آهن جن کي انهن جي اصطلاح ۾ لوڪنڊا ڪري
سڏيندا آهن اسين به هڪ مسافرخاني ۾ وڃي لٿا
سين جنهن کي لوڪنڊا بهار ڪري ٿي سڏيا ٿن ۾
ڪوٺيون ورتيون سين هر هڪ ماڻهو لاءِ هڪ رات جي

ٻه ٻه آنا مسواڙ هئي. انهي مسواڙ ۾ مٺو پاڻي عمدي لوڻ ٻتيون لوهي پلنگ صاف سٺڌن بسترن سوڌا مليا

اڳي معلوم ٿيو ته جيڪي جهاز پورٽ سعيد ۽ سڪندريه ۾ ڦاٿا بيٺا آهن جي جنگ جي معاملات ڪري بند ٿي ويا آهن. مگر هڪ جهاز اٽلي جو پندرهين پندرهين ڏينهن ايندو آهي ليڪن اهو بر شام جي ترڪي پاشا يعني ترڪي گورنر جي اجازت ڌاران ڪنهن به ماڻهو کي ڪٿي نٿو سگهي. اسين حيرت ۾ پئجي ويا سون. ٻئي ڏينهن حضرت نديم احمد صاحب مجددي عليگڙهه جو هڪ نواب غلام محمد هندستاني شاگرد جي اسان کان ۳۰ ڏينهن اڳ ۾ آيو هو سو اسان وٽ آيو ۽ خبر ٻڌايائين ته اڄ اهو جهاز اچڻ وارو آهي اسان پنهنجون ٽڪيٽون ورتيون آهن توهان لاءِ به ٽڪيٽون وٺي تا جو اهڙي اجازت ورتي اٿون. جيتوڻيڪ قدس شريف ۽ شام شريف جي زيارتن جو دل ۾ تمام گهڻو شوق هو مگر مئنيجر صاحب زور پئي لاتو ته هي وجهه غنيمت آهي هن کان پوءِ والن ورڻ سنڌ ڏي وڃڻ ناممڪن آهي تنهنڪري ضروري آهي ته ٽڪيٽ وٺجي تو ها نه توهان کي هن ملڪ ۾ رهڻ گهڻي تڪليف جو سبب ٿيندو. تنهنڪري لاچار طوعًا وڪرهًا سڪندريه جون ٽڪيٽون ورتيون سين سيڪنڊ ڪلاس جون في ٽڪيٽ ۱۸ رپين ۾ ۽ ڊيڪ جون في ٽڪيٽ سوا يارهين رپين هيون ليڪن خدا خوار ادو

شايد ائين نه هوجو وچين جي وقت خبر پيئي ته جهاز
بيروت جي بندرگاه کان سڌو سڪندريه هليو ويو هن طرف
ته آيو هن خبر ٻڌڻ سان ڪي رفيق خوش ته ڪي ناخوش
ٿيا اتي رهي ٻئي ڏينهن مٿين صاحب جي معرفت جهاز
جي ايجنٽ کان ٽڪيٽن جا پيسا واپس ورتاسين هي وڏو
غنيمت سمجهو پنهنجن رفيقن مان سيد عبدالله شاهه
وزيري محمد حسن ۽ سندس ماڻهن کي جدي اڳاڙي جي
ڏينهن ياد رهين تاريخ صفر مهيني جي برخوردار عبدالله جان
۽ نوڪر رفيق حاجي قلندر بالي پناڻ ۽ ٻين هندستاني
جي مدينه منوره ۾ رفيق ٿيا هوا تن کي سان ڪري تنهن ۾
سڀهن وسندي اسرجي هل حيفا استيشن تي آياسين
سجا ايرڻ مهل گاڏي رواني ٿي ٻن ڪلاڪن ۾ عفوله جي
جنڪشن تي آياسين هر هڪ جو ڀاڙو سوا ڏه قرش يعني
سوا رپيو ٽوولو. عفوله جنڪشن آهي جتان بيورستو
سيلم ڏي ٽو وڃي سيلم بيت المقدس جي رستي تي آهي
انهن ڏينهن ۾ اسان جي قسمت ۾ هي سفر تڪميل هو
بيت المقدس جي ريلوي لائين سيلم استيشن تائين تيار ٿي
ويئي هئي جيا ٿون ته اتان قدس شريف ڏي خشڪي جي
واٽ آهي سيا ٽي شام تائين اتي پهچي ويندا. عفوله ۾ هڪ
مسافر خانه هو اتي وڃي جاءِ ورتي سين جتي تڪ هينهن
۽ لشڪر جي سپاهين جي هجوم ڪري گهڻي تڪليف سهڻي

پيئي. اهو ڏينهن رات ۾ ورند ۽ ڏينهن رات اٿي بيڪار ڏنا هوا
سين ٻئي رات ريل گاڏي آئي ۾ ٽڪيٽ جا سوا ڏهه قرش
ڏيڻي اٿئي. هڪ رپيو سوا پنجن آنا حساب سان سيلم اسٽيشن
جون ٽڪيٽون ورتيون سين جتي ٣ ڪلاڪن بعد اڌ رات
جو وڃي لٿاسين. هڪ ته ٻيو برسات ٽيون ته رگو مرلڪائي
لاءِ ٻڌائي جاءِ ڪا نه هئي جو ته اسٽيشن جون جايون ايبا
تيار ئي ڪونه ٿيون هيون. لاچار هڪ عرب جي جهو پڙي ۾ جاءِ
هٿ ڪئي سين جهو پڙي ننڍي هئي رفيقن مان ڪي اندر
ترڪي ٻاهر. اهڙي طرح باقي رات گذاري ڏينهن ڪيو سين
انهي وقت هڪ گهوڙي گاڏي جنهن ۾ جهن جلي جي
جاءِ هئي سا آئي اچي نڪتي گاڏي واري جيئن ته جيڪنهن
قدس شريف هلڻو هجيو ته مان پهچائي اچان. اسان انهي عنايت
ضني جا ٻئي مرهڪ ماڻهو لاءِ ڏيڍ مجيدي يعني ٽي رپيا ۽ ٻارهن
آنا ڀاڙو ڏيئي انهي وقت روانا ٿياسين واٽ جبلن مان هئي
رستو نئون ٺهيل هو جو سخت ۾ ناهموار هو ۽ جنهن مان ناهيو
ولوهو ۾ ڪلاڪن تائين چڙهندا رهياسين جبل جي چوٽي
تي هڪ پاڻي جو چشمو جاري هو جو خدا جي قدرت سان
سخت پٿرن مان پئي نڪتو. انجو پاڻي اهڙو ته گرم هو جو جيڪي
ڪنهن تانءُ ۾ وجهي باهه تي ڪو سو ڪيو آهي ان وقت ڪوهستان
زالن ٻارن ۽ مردن اتان پاڻي ڀري پيا وڃي ڳوٺ ڏي پئي نيائون
اهو جبل اهڙو ته سرسبز هو ۽ زيتون جي وڻن جي اتي اينري

نه ڪثرت هئي ۽ اتي اهڙا تر رنگا رنگي دل کي موهيندڙ گل ٽڙيا
بيٺا هوا ۽ انجيرن ۽ انارن جا وڻ اهڙا ته ڦرن سان ڀريا پيا هوا جو
اسين ته حيران ٿي ويا سين ان جبل جي لطافت مان بيحد
حظ حاصل ٿيو. اسين گهڙي کن اتي لٿاسين ۽ چانهه پي
ناشتو ڪري وري روانا ٿيا سين ۽ منير پشتو وري لامي تي هو
جن ڪلاڪن بعد نابلس شهر ۾ پهتاسين

ان وقت اسانجي مهل هئي گاڏي وارن اسانجي گهوڙا تمام ٿڪجي پيا آهن تنهنڪري رات هتي رهنداسين سوا تي لهي پياسين. شهر ۾ هڪ شخص فتح الله نالي شام ۽ مرحب وارو ماڻهو هوا ان جي جاءِ ۾ هڪ ڪمرو اسانجي جنهن ۾ هڪ ڪوٺي ٿي جتي رات تمام آرام سان گذاري

نابلس شهر شام جي قديم شهرن مان هڪ آهي شيخ عبد الغني نابلسي به هتي جو رهاڪو هو شهر ڪشادو ۽ خوش وضع آهي ان جي چوڌاري سرسبز ۽ وڻن سان ڇانيل جبل آهن هن ۾ مسجدون تمام عاليشان آهن جن شهر جا رهاڪو سڀ مسلمان اهل سنت جا آهن هي شهر جيڪي ڪان ٿيو آهي منجهن عمارتون سڀيئي سنگ مرمر جهڙي اڇي پٿر جون ٺهيل آهن بازار آباد آهي جنهن ۾ ڪاڏي پيتي جون شيون خاص ڪري باجي ۽ ميوا فرجون نارنگيون جنهن کي پهنجي لولي ۾ درد ڪان ٿي سڌ پانون سي تمام جام هيون ۽ سستيون وري اهڙيون هيون جو پيسي جا پنج

داطالاقي مليا صبح جو ٽان روانا ٿياسين سڄو ڏينهن گاڏي تڪي پئي هلي شام جو سانجهيءَ سوا ڇهين بجي وڃي مقدس شهر قدس ۾ وڃي پهتاسين ءَ شهر جي قلعه ۾ هڪ اسي زاويه ۾ جاءِ ورتي سين هن شهر جو ڪجهه احوال لکڻ مناسب نظر ٿو اچي تنهنڪري ڪجهه بيان هت ڪجي ٿو

ولايت شام شريف جي قديم ءُ عمدن شهرن مان هي شهر به هڪ آهي جا عمارتن جي عمدگي جا مسجد اقصيٰ جي طرز جا بازار جو نمونو جا شهر جي فضا جا سندس عظمت ءُ ڪشادگي. مطلب ته شهر جي تعريف بيان کان باهر آهي. پر اچو ته ائين ٿيندو جو ڪيترن ئي نبين سڳورن صلوات الله علیٰ نبينا وعليهم اجمعين جي خاڪ پاڪ آتي آهي ان کان سواءِ حضرت سليمان عليه السلام جو ساري جهان جو بادشاه ۽ انس وجن جو فرمان فرما هو تنهن به پنهنجي سڪونت سڀ بادشاهت مان اتي ئي اختيار ڪئي هئي آهي سرزمين تي مسجد اقصيٰ اڏايائين. هي شهر جهڙو حضرت سليمان عليه السلام جي ڏينهن ۾ آباد هو تهڙو ئي وري بخت نصر جي زماني ۾ غير آباد ۽ ويران ٿي ويو. بخت نصر ڪافر بادشاهه هو جنهن هي شهران ئي خراب ۽ ويران ڪرايو هو جنهن ڪ تاريخ جي عالمن کي اهو قصو سڄو ئي معلوم آهي. ان بعد وري بني اسرائيلن کي هٿ آيو ءَ ٿورو ٿورو ٿي وري آبادي ٿي ويو. ٻي خليفه حضرت عمر فاروق اعظم رض

جي زماني ۾ اسلامي لشڪر حضرت ابوعبيده بن الجراح رضه ۽
حضرت خالد بن وليد سيف الله رضه جي سرداريءَ هيٺ
گهيرو ڪيو. اسلامي لشڪر جي بهادريءَ ۽ ٻنهين
سردارن جي ڀيڙ ڪوشش هوندي به جي شهر فتح
ٿي نه سگهيو لاچار ٿي خليفي کي خبر ڪيائون حضرت
فاروق اعظم رضه جي عربي لباس ۾ سادي وضع ۾
اچڻ شرط ئي قلعو جنگ ۽ خونريزي کان سواءِ فتح
ٿيو جنهن جو قصو تاريخ ۾ تفصيل سان مذڪور آهي
ان ڪانپوءِ اڄتائين مسلمانن جي هٿ ۾ رهندو آيو آهي
انشاءالله تعالیٰ اميد آهي ته قيامت تائين مسلمانن
حاڪمن جي هٿ ۾ رهندو ايندو. شهر جون عمارتون
پٿر جون آهن جي چاليهن هزارن کان زياده ٿينديون
آدم شماري به لڳ چاليهه هزار ٿيندي. بني اميه خليفن
خاص ڪري وليد بن عبدالملڪ هن ۾ تمام عمديون
عمارتون تعمير ڪرايون هيون ۽ مسجد اقصيٰ به بخت نصر
جي خرابي بعد وري ٺهرايا ويا جي اڄتائين اهڙيون ئي
بيٺيون آهن ان کانپوءِ بادشاهه عادل يوسف صلاح الدين
جو ايوبي بادشاهن مان هو تنهن ٥٨٠ع ۾ انهن عمارتن
جي ورائي تجديد ڪرائي جزاهم الله خيرا. ان کانپوءِ
سلطان قلاحن سنه ٦٢٦ع ۾ تعمير ڪرائي ان بعد ترڪي
بادشاهن مان سلطان محمود ان جي مرمت ڪرائي هئي

ان مسجد شريف جو بنياد حضرت سليمان عليه السلام جي
اصل واري مسجد تي قائم آهي هن مسجد جي ڪشادگي ۽
وسعت ايتري ته آهي جو سڄي روءِ زمين تي ويڪرائي ۾ ڪا به
مسجد هن شان کان هن ڪانه هوندي. دهلي واري شاهجهان
جي مسجد ۽ عالمگير جي لاهور واري مسجد ته تمام وڏيون
آهن ليڪن اهي ٻئي هن مسجد جي هڪ ڪنڊ ۾ ماپي
وڃن يون ان ٻنهان هن جي ڪشادگي جو خيال ڪجي
هن وقت سڄي سرسبز آهي سرو ۽ زيتون جا وڻ منجهس
تمام جهجها آهن سنڌس وچ ۾ هڪ صخرو تمام ڪشادو ۽
وسيع آهي جنهن کي سنگ مرمر جو فرش آهي ان صخري تي
هڪ عظيم الشان قبو آهي جنهن جي بزرگي ۽ خوش اسلوبي
ڏسڻ سان ٿي تعلق رکي ٿي صخري جي بلندي صحن کان
ست گز آهي ۽ قبي جي بلندي صخري جي سطح کان ٥٠
گز آهي هن قبي مبارڪ جي چوڌاري هڪ اٺ ڪنڊو
چبوترو آهي جو سماق جي ٿنڀن تي بيٺو آهي انهيءَ جي ڇت آبنوس
جي آهي جنهن تي سونهن جو ڪم ٿيل آهي پتيون ڏاڍيون عمدي
سنگ مرمر جون الس ۾ ٽڪن چڙهيل جاري لڳل آهي
هن چبوتري جي ديگر سڀڪنهن طرف ١٩ گز آهي سڄي
۾ سنگ مرمر جو فرش آهي جنهن تي عمدا غاليچا وڇايل
آهن قبي شريف ۾ اندر صخره شريف آهي صخره هڪ
پٿر جو نالو آهي جنهن جو مقدار هڪ ننڍي ڪوٺي جي جيت

جيترو آهي ان جي ويڪر ٻي گز آهي. مشهور آهي ته اڳين
زماني ۾ هي پٿر خالي هوا ۾ بيٺل هو ليڪن هن وقت ان جي
هيٺان ٽن پاسن کان ٿي پٿيون ڪيتل آهن ۽ ائين پيو ڀانئجي
ته صخره شريف انهن پٿرن تي رکيل آهي قبي جي فرش کان
ڏهه ٻارهن ڏاڪا هيٺ صخره شريف جو فرش آهي. اتي ٻه
محراب آهن هڪ حضرت سليمان عليه السلام جي عبادتگاهه
۽ ٻيو حضرت دائود عليه السلام جو مشهور محراب. صخره
شريف جي وچ ۾ هڪ سوراخ آهي جنهن مان هڪ ماڻهو
هوند لنگهي وڃي. چون ٿا ته حضرت سرور عالم جن معراج
رات مسجد حرام يعني حرمت واري مسجد مان مسجد اقصيٰ
۾ ويا هوا ۽ انهيءَ سوراخ مان آسمان طرف عروج ڪيو
هوائون. والعلم عنده سبحانه. هن قبي جي ٻاهران
اوڀر طرف ٿيڻ تي ٻيو قبو ٻراهي جو ڪشادگي خواهه عمدگي
۾ پهرئين قبي کان گهٽ آهي باقي سند س ٿنڀ پهرئين قبي
وانگر سنگ سماق جا آهن چون ٿا ته حضرت دائود عليه السلام
اتي ويهي حڪمراني ڪندو هو ۽ فيصلا نبيريندو هو.
قبي جي چوٽيءَ مان هڪ زنجير پئي لٽڪي جا زمين کان اترو
ٿي هئي جنهن کي ماڻهو جو هٿ ڇهي سگهيو. چون ٿا ته
حضرت دائود عليه السلام جي زماني ۾ ڪوڙ پرکڻ لاءِ جيڪو
زنجير ٽنگيل هوندو هو سو اهو آهي مسجد اقصيٰ جي اوڀر
واري پٽ سان لڳو لڳ هڪ سادو گهر ٻئي نبيءَ مسجد آهي

جنهن تي سارا غلاف ۽ پڙ چڙهيل آهن ان تي لکيل آهي
هذا قبر نبي الله حضرت سليمان عليه السلام. ۽ مسجد
اقصيٰ جي حاطي اندر قبلي طرف هڪ مسجد آهي جنهن
کي ٿنڀا ساوا آهن ڪي سنگ سماق جا ڪي ڳاڙها ۽
ڪي ساوا آهن ان ۾ ڪمدن غاليچن جو فرش وڇايل آهي
اها مسجد اڄ ڪلهه جامع مسجد شهر جي آهي ۽ تمام
آباد آهي اها عمارت ٻه ٻه سو گز ويڪري ٿيندي ايتري
ڊگهي آهي جو انگل ڏهه هزار ماڻهو گڏ جي ڪشادگي سان
ان ۾ فرض پڙهي سگهن ٿا ايتري وسعت هوندي به
اها مسجد، مسجد اقصيٰ جي ڪنڊ ۾ ننڍي آهي جو
نئين ماڻهو کي بنا خيال جي يڪدم نظر نٿي اچي. مسجد
۾ اندر ڪيترا اصحابن جي محراب نشان موجود آهن انهن
مان هر هڪ جي ته عليحدي عليحدي مسجد آهي. ان ڳالهه جو
وڏو عجب آهي جو هيءَ مسجد هيتري ڪشادگي ۽ وسعت
هوندي به پنهنجي اصل کي اهڙي بنياد تي ڪيل آهي
جيڪو بنياد نبي الله حضرت سليمان عليه السلام ڪيو
هو مسجد جي ڏکڻ اوڀر ڪنڊ ۾ سرداب (ترندي پاڻي جي
جاءِ) آهي ان کان ٢٠ ڏاڪن جي مقدار تي محوط آهي ان ۾
هڪ ڪرهو پٿر آهي جو ٻارن جي پينگهي وانگر اندران تراشيل
آهي چون ٿا ته اهو حضرت عيسيٰ عليه الصلوٰة و
السلام جو پينگهو آهي ۽ اهي سرخ ابي کان اصل مسجد ڏي

ھيٺان ٻي ھيٺان وانءِ ٿي وڃي جا حضرت سليمان عليہ
السلام جي امر موجب ديون ۽ جنن تيار ڪئي ھئي عظيم الشان
گھڙيل پٿر بنياد ۾ مسجد جي ڪمان ۾ لڳا ٿا ۽ ٻه اھڙي
طرز سان موجود آھن جو جڻ تہ اڄ تيار ٿيا آھن مقرنس جي
طاقت جي مٿان اھڙن عظيم الشان پٿرن جو رکڻ ثابت
ٿو ڪري تہ اھو ڪم انساني طاقت کان ٻاھر آھي والعلم
عند الله سبحانہ. مسجد شريف جي ٻاھران اوڀر طرف ھڪ
اونھي وادي آھي عام ماڻھو چوندا آھن تہ قيامت ڏينھن
پل صراط انھيءَ واديءَ تي ھوندي انھو نالو جھنم جي وادي آھي
وادي جي ٻئي پاسي ھڪ جبل آھي جنھن کي طور زيتا
ڪري ٿا سڏين ان جبل جي پاسي ۾ حضرت بيبي مريم
بنت عمران حضرت روح الله جي والدہ جي تربت آھي
عليھما الصلوٰة والسلام. ۽ اھا محوط جي اندر ويھي ڏاڪا
ھيٺ تمام آرائش سان سينگاريل تربت آھي اتي تحت اونداھ
آھي جو ڏينھن ڏٺي ٻہ شمع جي روشني کان سواءِ اتي وڃڻ
مشڪل آھي افسوس جو ان مرقد منور جو قبضو خواہ
ڪنجي نصارن جي ھٿ ۾ آھي ان جبل جي سان جليل القدر
صحابي حضرت سلمان فارسي جي تربت ۽ ان جي پرسان
ھڪ سادي مسجد آھي ھن سفرنامہ ۾ ھن کان اڳ بغداد
جي ذڪر ۾ ٻہ حضرت سلمان فارسي جو ذڪر ڪيل آھي
ليڪن تاريخ جي ڪتابن مان معلوم ٿئي ٿو تہ ھي وڏيڪ

صحيح آهي. العلم عند الله سبحانہ. ان جي ويجهو ان جبل تي
حضرت رابعہ بصري ۽ محمد علي جون تربتون هڪ هاڻ
۾ گڏ آهن انهي ويجهو هڪ بيو قبو آهي جنهنکي مصعد
عيسيٰ ڪري ٿي چيائون يعني حضرت روح الله ان
مکان مان مٿي آسمان تي ويو هو مسجد اقصيٰ جي اولهہ
پاسي شهر جي ويجهو حضرت نبي الله داؤد عليہ السلام
جي تربت مسجد ۽ قبو موجود آهي من ڳالهہ جو عجب آهي ته
هيتري ڪشادگي هوندي بہ هي مسجد شريف ۽ هيتري
عظمت هوندي بہ هي بجو شهر جبل جي مٿان بنيل آهي
قدس شهر کان ٦ ميل پري بيت اللحم جو مشهور
شهر آهي اتي نصارن جي هڪ عاليشان مکان بنايل
آهي ان مکان ۾ ست اٺ ڏاڪا هيٺ هڪ بيو تنگ مڪان
آهي جو سوين روپن قنديلن سان سينگاريل آهي جو
اتي حضرت روح الله جي جنم جو هنڌ آهي ان جاءِ جو قبضو
بہ نصارن جي هٿ ۾ آهي ان جاءِ جا دروازا تنهن چيون
سنهي تي تصويرون نڪتل آهن خصوصاً حضرت سيدتنا
بيبي مريم جي چٽيل آهي جنهن ۾ ڪيس هنج تي هڪ ننڍو
چوڪرو آهي هي بيت اللحم شهر حضرت خليل الرحمان
جي زيارت واري رستي تي آهي. هن مکان جي زيارت
ڪري فاتحہ پڙهي حضرت خليل الرحمان صلوٰة الله عليہ
وسلم جي زيارت لاءِ روانا ٿياسين. هتان ١٢ ميل پري

هڪ جبل جي چوٽيءَ تي حضرت يونس عليه السلام جي تربت
۽ مسجد آهي جنهن جي چوديواري سادي ۽ پراڻي آهي
ان کان ڪجهه پاسي رستي کان ٻن ٽن جيتري مفاصلي تي
خليل الله عليه السلام جو شهر آهي حضرت يونس
عليه السلام جي زيارت کان ٧ ميل پري ٻيو شهر بلد الخليل
نالي آهي اهو شهر عمدو آهي جنهن ۾ ٥-٦ هزار ماڻهو
رهن ٿا ان شهر جي آخر ۾ وڏي مسجد ۾ اندر خليلي
خاندان جي حضراتن جون تربتون آهن پهرين پهرين
مرقد مبارڪ حضرت ابراهيم خليل الرحمان عليه الصلوٰة
والسلام جي آهي جا هڪ عمدي پڃري ۾ آهي انهي سامهون
سندس بيبي صاحبه حضرت سارا رض جي تربت آهي ان
کان پوءِ ڪونڊ ڪُٽ الڳي هلي حضرت اسحاق عليه السلام
جي تربت آهي انهي سامهون انهي بيبي صاحبه جي آهي
ان کان اتر طرف ٻئي حاطي ۾ حضرت يعقوب عليه السلام
جي تربت آهي اها پڃري ۾ آهي انهي سامهون انهي بيبي
صاحبه جي تربت ٻئي پڃري ۾ آهي ان کان ڏهه ڪوهن اولهه
طرف الڪريم ابن الڪريم ابن الڪريم
يوسف بن يعقوب بن اسحاق بن ابراهيم علي نبينا عليهم
الصلوٰة والسلام جي تربت موجود آهي. هي سڀ تربتون
نبوت جي خاندان مبارڪ جون آهن جن تي سبز اطلس
جا قبر پوش ۽ پٽ جڙيل آهن فطوبي لزائرها. قدس

شريف جي زيارتن جو احوال آهي جو مختصر طرح بيان کيو
ويو آهي. والسلام.

قدس شريف جي زيارتن کان واندا ٿي ماه صفر جي
١٩ تاريخ منجهند جو ٽن ڄڻن لاءِ ست مجيد پون يعني اٽڪل
١٨ ربيا پائونڊ ڏيئي بگي ڀاڙي ڪري روانا ٿياسين، اٽڪل
چاليهه ميل پنڌ ڪري اڌ رات جو نابلس شهر ۾ پهتاسين
اتي گاڏي اٽڪل ٻه ڪلاڪ ترسي جو گهوڙن کي ڪاڏي ۾
آرام جي سخت ضرورت هئي ۽ انهن کي چوڪائڻ لاءِ ڏنا
ويا سردي ڪري اسين گاڏيءَ اندر ئي رهياسين، رات جو
ٻي بجي مهل وري بگي روانی ٿي صبح جو ٥ بجي مهل بيسله
جي اسٽيشن تي پهتاسين ريل رستو اجا تازو هن اسٽيشن
تائين جاري ٿيو هوان ڪري مسافرخانن جو بند و بست
هت اجا ڪونهي مگر تار ڏيڻ ۽ ٽڪيٽ ڏيڻ جو ڪم ٻه
هڪ ريل جي گاڏي ۾ مقرر ڪيو اٿن جا هو گاڏو اتي
بيٺو آهي اسان اسٽيشن ماستر کي استدعا ڪئي ته رات تر
ترسڻ لاءِ ڪا جاءِ عنايت ٿئي پاعفوله جي اسٽيشن ڏي
اسان کي موڪلڻ جو بند وبست ڪري جتي سڪونت لاءِ
جاءِ هت موجود ڪانهي عفوله ڏي سياڻي رات وڃڻ جو بند و بست
ٿيندو تو هين هنيئر ريل جي گاڏي ۾ آرام ڪريو. ان ڪري
اسان هڪ گاڏي ۾ چڙهي ويٺاسين منجهند جو هڪ ترڪ
آفيسر پنهنجي عيال سوڌو واتي اچي نڪتو ان ڪري اسان کي

چيو ڊبو تہ هن شخص لاءِ اهو گاڏو خالي ڪريو لاچار سامان
ڪڍي اسين ٻاهر ٿياسين ان ڏينهن آسمان ۾ جھڙ ھو ۽ واءُ
بہ ڏاڍو لڳو. رات جو ھڪ سردي پيو سخت ھوائون وري جاءِ نہ
ليءِ مشان وري اچي سخت مينهن وسيو خدا جي قدرت ھئي
اسان جي ڏکيو ھٿ واري جو تنبو ھو تنھن جي اسان جي
تڪليف ڏسي چيو تہ تنھنجي تنبوءَ ۾ سمھڻ جي جاءِ ڪافي باقي
جي رڳو اچي ڏھو تہ ليءِ پلي اچي اندر ڏٺو اسان انکي بہ غنيمت
سمجهي اندر گھڙي وياسين جتي تمام تڪليف سان اھو ڏينھن
پورو ٿيو انهي حالت ۾ رات گذاري پوئين رات تنبو اچي زور
پرلوڙ ڏيڻي بہ تنبو ڪٽي ويئي جنھن محل تنبو جي ڇنگي ڪان
ھا ڪيس تہ معلوم ٿيو تہ عقولہ ڏي وڃڻي ريل ھلي وئي آھي
جلد ئي جلدي اچي تڪيٽون ورتيون سين اتري ۾ ريل
بہ چڙھي ترتي وئي ھي فقير عبدالله جان ھلندي گاڏي ۾
چڙھي وياسين باقي اسانجو رفيق حاجي قلندر جنھن کي
سامان بہ سانڍ ھو سو ويچارو سامان سوڌو پٺتي رھجي ويو
انجو ٽڪيٽ بہ اسان وٽ ھو ھلندي ريل ۾ ھڪ ريل جو نوڪر
ٽڪيٽون جاچڻ آيو انکي چيوسين تہ اسانجو ھڪ رفيق
اسان جي سامان سوڌو پٺتي رھجي ويو آھي ان لاءِ ھن تي
ڪھڙو تدارڪ ٿيندو؟ چيائين تہ انجو ٽڪيٽ مون کي ڏيو تہ
جنبہ جي اسٽيشن جيڪا اڳيون ايندي اتان پوئتي واپس
موڪليو ڇي ان ڪري پٺي تائيم واري گاڏي ۾ ان کي موڪلي

ڏيندا. اسان اهو ٽڪيٽ اُن کي ڏنو جنهن پٺتي موڪليو. عفولهِ
۾ اسين ٻنهي جي وقت پهتاسين ظهر جي نماز جي وقت ڏسان
ته حاجي تلنگر بستره ۽ سامان ڪيو بيٺو آهي چيائي ته ٽڪيٽ
جي ڇيڙي بعد لشڪر جي اسپيشل گاڏي ۾ موڪلي چاڙهي ڇڏيندا
تڪڙ ۾ ٽانگن جي گوڏ پٽ تيار رهجي وئي. بهرحال ١٢ تاريخ عفولهِ
۾ پاڻ ۾ مليا سين ۽ حيفا ڏي وڃڻ لاءِ تيار ٿياسين.

چيائون ته حيفا جي ريل ٽن ڏينهن بعد هت ايندي
خميس جمعه ڇنڇر ته هان کي هت رهڻو پوندو. لاچار ريل جي
مسافر خاني ۾ وڃي ترسياسين. اتان سيد عبدالله شاه
۽ رفيقن کي تار موڪلي سين ته جيڪڏهن جهاز تيار هجي
ته يڪدم اطلاع ڏيو ته اسين اچي اچون. پر جيڪڏهن
جهاز جو آسرو نه هجي ته توهين برهيڊ اچو ته گڏجي اگرو ۽
دمشق ۽ بيروت وغيره جو سير ڪري اچون. اُهي اُتي ڏينهن
ڏي جواب موڪليو ته جهاز جو امڪان آهي ته هين هڪدم هليا
اچو. اسين اچون ته سهي پر اچون ڪئين؟ جو ته ريل فقط
کي ته ٽن ڏينهن بعد تشريف آڻڻي هئي.

حاصل ڪلام ته ٣ ڏينهن اتي بيڪار وڃايا هوا سين
اتي ويهي دل ۾ خيال پيدا ٿيو ته جونه عرب جي عام حالات
وڃي لکان جا ته هند ٽن کي شايد ڪنهن وقت ڪم اچي وڃي

حالات

عربستان هڪ ڪشادو ملڪ آهي جنهن جي اوڀر ۾

هندي وڏو ۽ ايران جو سمنڊ ۽ ايراني نار آهي ان جي اولهه ۾
روم وارو سفيد سمنڊ (يونوح سمنڊ) آهي انجي ڏکڻ ۾
سڄو ڳاڙهو سمنڊ (Red Gea) اچي ٿو وڃي ۽ اتر طرف
دجله درياءُ اٿس اهي ان حدن جي وچ وارو ملڪ عربستان جو
هڪ حصو آهي عربستان جو ٻيو حصو افريقه ۾ آهي جهڙوڪ
مصر، سوڊان ۽ مغرب يعني باربري سٽيٽس (الجيريا، ٽيونس
موراڪو) اهو حصو اگرچه زمين جي ڦيلاءَ ۽ آدم شماري ۾
ٻنهي حصن کان زياده آهي پر جنهن صورت ۾ حاجين جي
آمدورفت انهي حصي ۾ نه آهي تنهنڪري انجو بحث ڪونه
ٿو ڪجي

عربستان جو ٻيو حصو جنهن جون حدون مٿي
بيان ٿيون آهن سو ڇهن ڀاڱن ۾ ورهايل آهي. ٻيو ڀاڱو عراق
عرب، جو اتر ۽ اوڀر طرف آهي انجا مکيه شهر بغداد سامره
ڪربلا، نجف، خانقين وغيره آهن ۽ سندس بندر فاو
ڪويت، قطيف، بحرين ۽ مسقط آهن رهاڪو مسلمان
يهودي، ارمين (ارمني) وغيره گهڻا آهن مسلمانن ۾ اهل هوا
يعني شيعه، ناصبي ۽ وهابي اهي فرقا تمام گهٽا آهن لفظ
۾ ڏيندا ري گهٽ باقي ٻيا ئي زياده آهي مذهب جي باعتبار
سني، شيعا ۽ خارجي آهن پر شيعن جو انس از زياده آهي
سنين ۾ شافعي ۽ حنفي آهن ۽ حنبلي تمام ٿورا آهن. آب
وهوا هندوستان وانگر گرم آهي اناج گهڻو ٿو ٿئي ميون مان

کجور ٻين ميون کان تمام گهٽ ٿئي ٿي. جيڪڏهن ڪنهن اچي
ته بصره جي کجور روءِ زمين تي وڃي ٿي ۽ ان جهڙي ٻي ڪٿي
ڪانهي ته اهو بالڪل سچ ٿيندو

ٻيو ملڪ يمن جو آهي جو ڏکڻ ۾ آهي ان ۾ صنعا. زبيد
بيت الفقيه، وغلان ۽ حضرموت وغيره ڪيئي شهر آهن ۽
ان ۾ هندي وڏي سمنڊ تي ڪنفته، مڪلوءِ عدن بندر
آهن ۽ ڳاڙهي سمنڊ تي مکامران، حديده، ليس وغيره
بندر آهن

هن ولايت جا ماڻهو اڪثر اهل سنت وجماعت جا
آهن بعضي زيدي شيعا پڻ موجود آهن اهل سنت
وارا شافعي مذهب جا آهن عراق جي نسبت هتي علم ۽
دينداري زياده آهي ملڪ گرم آهي پر سمنڊ جي نزديڪي
ڪري عراق کان هو گهٽ گرم آهي ملڪ جي آبادي
گهڻو ڪري مينهن تي آهي ڪٿي ڪٿي جاري چشما به
آهن اناج گهٽ ٿو پيدا ٿئي. ميوا انب ليما ڪيلا نارنگيون
وغيره آهن

ٽيون ملڪ حجاز آهي جو ڏکڻ اوله طرف آهي. ان ۾
مڪه معظمه مدينه منوره طائف وغيره ڪيئي شهر آهن
۽ ڳاڙهي سمنڊ تي جده، رابغ ۽ ينبوع سند س نبد رآهي
هي ملڪ مصر جي حد تائين آهي جتي ڳاڙهو سمنڊ پورو ٿئي ٿو
هن ملڪ جا ماڻهو خاص عرب ۽ اهل سنت جا آهن

جي سخي مرد ۽ مروت وارا آهن جو منجهن ئي رسالت ۽ نبوت
هئي ليڪن هن زماني ۾ ٻاهراري وارن صحرا نشينن جي
طبع تي سختي ۽ بي رحمي غالب آهي ماڻهو عام شافعي
آهن حنفي انهن کان گهٽ مالڪي انهن کان ۽ گهٽ
آهن سيني ۾ گهٽ حنبلي آهن جي نجد ۾ رهن ٿا جي
حقيقت ۾ وهابي آهن ۽ شيخ نجدي جا تابع آهن نڪي
شيخ احمد بن حنبل رح جا. هتي ديندار يوري پيءِ آهي
ملڪ جي هوا گرم آهي ۽ آبادي عربستان جي سيني ملڪن
کان هت گهٽ ٿي ئي ڪٿي ڪٿي چشما آهن جتي
ڪجهن ۽ ليمن جا باغ آهن ليڪن اڪثر آبادي مينهن
تي آهي مڪہ معظمہ ۽ مدينہ منوره جي هت توصيف لکڻ
جو مشهوري سبب ڪو ضرور نٿو پئجي بلڪ ڪمزور جي
زبان شان انهن جي وصف ڪري سگهي جو خود قرآن ڪريم
۾ حق تعالیٰ فرمائي ٿو ته ان اول بيت وضع للناس
للذي ببكة مباركا وهدى للعالمين فيه آيات
بينات مقام ابراهيم يعني ماڻهن لاءِ روءِ زمين تي
جيڪو پهريون عبادتگاهه ناهيو ويو سو اهو آهي جيڪو
مڪہ ۾ آهي اهو برڪت وارو ۽ ماڻهن جي لاءِ هدايت
آهي ان ۾ پڌريون نشانيون حضرت ابراهيم جي بيهڻ
جي جاءِ آهي. اهڙي طرح سڀني جهان جي زمين کان
مدينہ مطهره جي زمين بهتر آهي جو اني حضرت سيد

اولاد آدم صلي الله عليه وسلم جن مد فون آهن طائف
جو شهر مڪه معظمه کان اتر طرف ٽن منزلن تي هڪ
شاهين زمين تي ٻڌل آهي سنڌس آب وهوا تمام چڱي ۽
ساراهه لائق آهي اگرچه سنڌس نزديڪ مڪه معظمه ۾
هوا تمام گرم آهي پر هتي هوا اهڙي نه وٽند ته ۾ سرد آهي
جوان ۾ خراسان جي ملڪ کان به هي شهر گهڻو ڪيٽي ويو آهي
هي بر مڪه معظمه جي آيات بينات ربق رين نشانين ۾ ملن
هڪ آهي سرد توڙي گرم نهين ملڪن جا ميوا هتي جام آهن
خاص ڪري طائف جا ڏاڙهون تمام مشهور آهن ميناج
۽ لطافت سان گڏ بنادائي به آهن خدا جي هي عجيب قدرت
آهي جو طائف جا باغ اگرچه ڪي گهڻا ڪين آهن پر معدو
آهن تهن هوندي به انهن ۾ ايترو ميوو پيدا ٿو ٿئي جو
نه رڳو طائف ۾ مڪه شريف ۾ جده وارن ماڻهن کي ڪافي
ٿو ٿئي بلڪ حج جي موسم ۾ جو لکين حاجي اچي گڏ ٿا ٿين
سي به خريد ڪن ٿا ۽ کائن ٿا. ان کان وڌيڪ عجيب اهو آهي
جو حج کان اڳي جيڪو اگهه هوندو آهي تهن کان حج جي موسم
۾ وڌيڪ سستو ٿيندو آهي هي رڳو حضرت خليل عليه
الصلوٰة والسلام جي دعا جو اثر آهي جو پاڻ دعا گهري هو ته
وارزقهم من الثمرات. اها دعا بارگاه الاهي ۾ قبول ٿي
۽ اجتاج ماڻهو اهو رزق حاصل ڪندا رهن ٿا. طائف جا
رهاڪو اڪثر شافعي آهن مسافرن سان نرمي جو سلوڪ

ڪرڻ هنن جي خاص عادت آهي.

هن شهر جي اوير ۾ خيرالامة حضرت عبدالله بن عباس رض جي زيارت آهي ۽ ان سان گڏ حضرت رسول اڪرم صلعم جن جي بن شهزادن حضرت طيب رض ۽ حضرت طاهر رض جون تربتون آهن جن تي عاليشان عمارتون نه آهن ۽ ير ۾ شهر جي جامع مسجد آهي شهر ۾ ٻيون به گهڻيون مسجدون آهن ليڪن هي حضرت عبدالله بن عباس رض واري مسجد جامع مسجد آهي طائف جي ميون مان انگور، انجير ۽ بادرنگ قابل تعريف آهن هتي هڪ ميوو ٿئي ٿو جو ٻئي ڪنهن ملڪ ۾ ڪونه ٿو ٿئي ان جو نالو برشوم ٿي چيائون جو سنڌي زيتون جيترو ٿو ٿئي ۽ ڪل ڪنب واري اسٽ جا چا ٿو سالاهي آهي ان ۾ اندر حلوه جهڙو مٺو ٿئي ۽ خوشبودار مغز ٿو ٿئي هن ملڪ ۾ شهتوت تمام جام ٿئي ٿو مڪه مڪرمه کان طائف ڏانهن ٻه رستو آهي جو عرفات جي جبل وٽان لنگهي ٿو اهو جبل ارڙهن ڪوه آهي پران رستي ۾ وڏا جبل آهن تنهنڪري انن جو قافلو ان رستي تان اچي وڃي نٿو سگهي باقي گهوڙن ۽ خچرن وارا ان تان جام ٿا اچن وڃن جي انن جي ٻهرن ۾ اچي ٽڪنڊ آهن

جو ٿون ملڪ شام آهي جو اتراولهه پاسي آهي هن جي اولهه ۾ اچو سمنڊ ريلو نوچ سمنب ؟ آهي هن ۾ دمشق نابلس بيت المقدس، حلب، حمص وغيره مکيه شهر آهن ۽

۽ ڇي سمنڊ تي ايلس، بيروت، عڪا، حيفا، يافا وغيره هن جا
بندر آهن. هتي ٽن قسمن جا ماڻهو رهن ٿا. هڪڙا صحرانشين
جي اهل سنت جا مسلمان آهن ٻيا شهري جي اڪثر يهودي
نصارا ۽ ٿورا مسلمان آهن مگر دمشق جي شهر ۾ مسلمان
زياده آهن ماڻهو اڪثر بيدين ۽ بيغيرت آهن. ملڪ جي
آب و هوا ٻن قسمن جي آهي ڏکڻ طرف ٻوري پني مگر تنهن
ڏاهن مائل آهي ۽ اتر طرف زياده سرد آهي ۽ سياري ۾
برف پوي ٿي ملڪ تمام آباد آهي سڀ قسم جا اناج ۽ ميوو
جام پيدا ٿئي ٿو زيتون جي وڻن جا ته جهنگل آهن عجب تر
اهو آهي جو سڀ قسم جو اناج ۽ ميوو بارش تي ٿئي ٿو.
وهندڙ نهرون تمام ٿوريون آهن مگر دمشق ۾ نهرون
گهڻيون آهن. انگور، انجير، ڏاڙهون، توت، زردالو، شفتالو
ليما ۽ نارنگيون جام آهن هن ملڪ جهڙيون نارنگيون ته
ڪنهن ملڪ ۾ ڪونه ٿينديون هونديون. هتي ايتريون
ته نارنگيون ٿين ٿيون جو ٻين ملڪن ڏانهن وڪامن وينديون
آهن ميوو نهايت سهانگو آهي هوا تمام وڻندڙ آهي ماڻهن
جو رنگ سرخ سفيد (ٻوري) آهي سردي جي غلبه هوندي به
هوا اعتدال (ٻوري پني) ڏي مائل آهي جو ته سياري ۾ به
ميدان ۽ جبل سرسبز آهن جن ۾ قسمين قسمين گل ڦل
آهن خاص ڪري گل نرگس. جنهن ڪري ميدان جو ديدار
ته فقط فرحت آثار آهي پر خوشبوءِ جي مهڪار به جدا آهي.

هنن پنهنجي ملڪن جي ٻولي عربي آهي اگرچه انهن ۾ بعضي ٿورو ٿورو تفاوت آهي. جيئن ته عراق ۾ سامان کي غرض غرض تائين ته نجد ۽ يمن ۾ عفش ۽ حجاز ۾ سامان کي حوائج تائين ته شام ۾ اواعين. انهن جي خوراڪ ۽ پوشاڪ ۾ به گهڻو تفاوت آهي سختي ۽ بيرحمي ۾ ۽ ذاتي ڪوڙائي ۾ سڀ هڪ جهڙا آهن مگر يمن وارا ٻين کان نرمي ۽ دلداري ۾ زياده آهن.

عفوله ۾ ٽي ڏينهن بيڪار ويٺا هواسين ٽئين ڏينهن شام جو شام شهر کان ريل آئي في ماڻهو سوا نو قرش صاغ يعني سوا رپيو ڀاڙو ڏيئي ريل تي چڙهياسين ۽ هڪ ڪلاڪ مسافري بعد حيفا ۾ اچي پهتاسين ۽ حجازي لوڪنديءَ ۾ پنهنجن رفيقن سان اچي ملياسين. لوڪنده جو نالو وچيم آيو آهي ۽ سنڌي ماڻهو هن کان ناواقف آهن تنهن ڪري چتائي ڇڏجي ته شام ۽ مصر جي اصطلاح ۾ مسافرخاني کي لوڪنده چوندا آهن پر اهي هتان جي مسافرخانن جهڙا ڪين هوندا آهن بلڪ انهن جون عمارتون عاليشان آهن جن ۾ ٻه ٽي ماڙيون هونديون آهن انهن ۾ سنگ مرمر جو فرش هوندو آهي هر هڪ ۾ ڪيترائي ڪوٺيون هونديون آهن هر هڪ ڪوٺي ۾ ٢-٣-٤ سٺن بسترن سان پلنگ بيل هوندا آهن پاڻي جا نل ۽ غسلخانا جدا هوندا آهن هر هڪ ڪوٺي ۾ گاسليٽ جي يا برقي روشني هوندي آهي

آهي اهابه مسافرخاني جي ڌمر هوندي آهي مڪان جو ڪرايو
عملي گهڻي آهر پر آتن ڪان رڳو تاءِ في ماڻهو هوندو آهي
مسافر رات جو اتي بالڪل آرام سان رهندا آهن. حيفا ۾
معلوم ٿيو ته نواب غلام محمد علي گڙهه واري جي جماعت اڳين
هفتي ۾ سڪندريه رواني ٿي ويئي ٻئي ڏينهن يعني صفر
جي ٢٧ تاريخ آچر ڏينهن صبح جو اتي جنهن ڪمپني ۾ اطاليه
جو ندا آهن تنهن جي ڪمپني مان جهاز جو حال پڇيم
چيائون ته اڄ شام جو جهاز اتان وير پورٽ سعيد نه ويندو
جو اتي جنگ جي شورش گهڻي آهي تو هان جهاز ۾ سوار ٿي
بيروت وڃو جو دمشق جي قريب اتر پاسي آهي اتان
سڪندريه سولائي سگهندا.

هر هڪ ماڻهو جو سوا گني يعني اٽڪل ١٩ روپيا ڀاڙو مقرر
ٿيو جهاز جي اميد قطع ٿيڻ بعد هن کي الاهي عنايت سمجهي
سفر لاءِ سامان تيار ڪيوسين ليڪن رات جو جهاز ڪونه آيو
پر سومر ڏينهن صبح جو سج اڀرڻ وقت هڪ جهاز ته آيو پر
جهاز جي ٽڪيٽ ملڻ ملڪ جي گورنر جي اجازت ڌاران
نا ممڪن هئي تنهنڪري حيفا بندر جي حاڪم حڪيم آفندي
وٽ وياسين ان چيو ته مان هنيئر بيروت ۾ بندر جي آفيسر
کي تار ٿو موڪليان ڏسجي ته ڪهڙو جواب ٿو اچي سومر ڏينهن
جهاز اچڻ بعد اجازت حاصل ٿي ۽ سامان ۽ رفيقن سوڌا
بندر تي آياسين. ترڪي پوليس سڀني مسافرن جو سامان

ڇتا جري نظر سان ڏٺو ۽ بند رجو محصول في ماڻھو پنج قرش
(صاغ ربا رھن آنا) وڻي موڪل ڏنائون. ٻين قرشن يعني
سادي ڇھين آني في ماڻھو جي حساب سان ھڪ ننڍي
ٻيڙي پاڙي ڪري وچي جھاز تي چڙھاسين. جھاز ۾ اٽڪل سؤ
عبالعار ھوا جي شام مان ٻين ملڪن ڏي پئي ويا ھو. ڏيھن
شام تاءِ مسافرن ۽ سامان جي چڙھڻ لاءِ جھاز اتي بيٺو
رھيو رات جوا تان بيروت ڏي روانو ٿيو. رات جي آخر حصي ۾
روس ۽ فرانس جا ٻه جنگي جھاز جن کان جي اڳي سمنڊ ۾
مختلف جھازن جو واءِ سواءِ پئي لڏ وسي ملاقي ٿيا. انھن
ٻيري ڪانئي ھن جھاز تي برقي روشني وڌي ۽ ھن کي اڳتي
وڌڻ کان منع ڪيائون ۽ ھي جھاز اتي ئي بيھي رھيو. انھن
جھازن ھنجي جو ڏاري برقي روشني پئي ھنئي ۽ ماڻھن مسافرن
۽ جھاز جي عمر وغيره بابت پڇا ڳاڇا ڪيائون ڪلاڪ بعد ھن
جھاز جا ڪورا جي اتلي قوم جا ھوا سي ھڪ ننڍي ٻيڙي ۾
چڙھي انھن وٽ ويا ۽ وچڻ جي موڪل وٺي آيا. آڳاڙي ڏيھن
سج اڀرڻ وقت بيروت بندر تي وچي پھتاسين جيڪي ماڻھو
لھڻا ھوا سي لٿا جيڪي مصر يا مغرب ڏي وڃڻا ھوا سي سوار
ٿيا ٿورو گھڻو مال به لٿو ۽ چڙھيو. واپاري ماڻھو ٻيڙين ۾ چڙھي
جھاز کي وڪوڙي ويا شام تاءِ خريد وفروخت جي بازار گرم
رھي. سانجھي کان ٿورو سڪندريه ڏي روانو ٿيو. اچي سمنڊ ۾
جوش گھڻو ھو تھنڪري ماڻھن کي مٿي جي ڦيري ۽ اوڪاڙ

اچي ويو الوار اربع رات ۽ اربع ڏينهن ۽ خميس جي رات جهاز
بيٺو رهيو خميس تي ڏينهن سج اڀرڻ مهل جهاز سڪندريه بندر
تي پهتو جهاز بيهڻ بعد انگريز سرڪار ۽ مصر جا نوڪر
اچي آيا ۽ سڀئي مسافرن جي اٽڪل ۽ سوڪن هو انهجو سامان
ڌار فلاڻن ۾ هڪ رستي سان ۽ مسافرن کي ڌار ٻئي فلاڻن ۾
ٻئي رستي سان بند رکي وٺي ويا. چاشت وقت نيو رکي لٿاسون
جتي سڀني حڪومتن جا ماڻهو موجود هوا سي ڪنهن مسافر
کان پڇيائون ته ڪنهن جي رعيت آهيو جنهن پاڻکي
روس جي رعيت تي ڪوٺايو تنهنکي روسي نوڪر هڪ طرف
وٺي تي ويا جنهن پاڻ کي فرانس جي رعيت تي چوايو تنهن
کي وري فرانس جا نوڪر ٻئي طرف وٺي تي ويا ۽ جنهن پاڻ
کي اميريڪا جي رعيت ظاهر ڪيو تنهنکي اميريڪائي وري
ٽئين طرف وٺي ويا انگريزن جي رعيت کي چوٿين طرف انگريزي
نوڪر وٺي تي ويا مطلب ته منجهند تائين اتي بيٺا رهيا سين تنهن
کان پوءِ جماعت کي لوهي پڃري ۾ داخل ڪيائون جو
جو تاري عجيب نموني سان ٺهيل هو پڃري ۾ پاسپورٽ تي ڏنائون
تنهن بعد هر هڪ جو نالو نشان هنجي دفتر ۾ لکيائون تانجو
نيٺ اسان جي دفتر جو وارو ور آيو اسان وچين جي وقت اٽان
وانداٽيا سين ته وري ٻئي پڃري ۾ وٺي ويا جتي سامانجا چپياتو
سيڪهن ماڻهو تنهنجو سامان ڪانجي ميز تي کولي تي رکيو ۽
سرڪاري نوڪرن ڏادي خبرداري سان انکي ڇا جيوٽي ڪنهن کي

بہ مجال نہ ھئي جو انھن جي اجازت ڏاڍن کھڙي خسيس
شئي مثلاً عاسر مہ ڏاڍي کئي بدل ۾ پھچي سلامن چيني
ڏٺي. من مان مسافرن کي ڏاڍي تڪليف ۾ اچي ٻي سچ لهي
ولبو. اتان وانڌ تي وري تيھن بيڙي ۾ داخل ٿيا سين جنهي
اسان جي بدن جو ڇهاڙ وور تو ولو. سچي بدن تي ڏرگورانو
تي بہ ڪيٽرنم انهدان باھران ۾ ڪيس ۾ هٿ وجهي سچي بدن
کي تنوي تنوي ڇاڇي تي ڏنا ٿون تہ مثلن ڪو هٿيار يا هيرو موتي
يا آفيم وغيره هجي. اسان جي جماعت انھن کان هين کان واندي
هئي تہ هنکري بيفائدي تڪليف کان سواءِ بيرڪي بہ مٽ
حاصل ڪين ٿيو ڏري گهٽ سو هئي ھل اتان واندي کھوڙي
گاڏين تي سوار ٿي شهر ۾ حاجي بہ لوکندہ ۾ وڃي پهتاسين
انجي وڪيل جو نالو اسماعيل هو جنهي في ماڻھو بہ قرش صاغ
يعني پنج آنا ڪرايہ مقرر ٿيو هئي رات گذاري صبح ڪيوسين
حاجي اسماعيل نالي معلم جو بندر گاهہ تي آيو هو ۽ سچي
جماعت کي پاڻ سان هي گھوڙي گاڏيون پاڙي ڪري ڏيئون
هواءِ تهن پهچي انهي ڪين گهري خدمت جي عيوض پنجن
رپين جي بدران ٻنهي رمن رپيا ورتا. ۽ چالاڪي ۽ غلاشي هنان
امتو ڪنوتہ هليو جو اسين ان رقم ڏين لاءِ مجبور ٿيا سين.
هن ڳالهہ کان بروڌيڪ هڪ ٻي ڳالهہ تي جنهن اسانکي نهايت
پريشان ڪيو اها هئي جو بندر تي سرڪاري نوڪرن کان
بتدڻ ۾ آيو تہ جنگ سبب سوئيز ۽ پورٽ سعيد ڏاهن ريل

وچڙ بند آهي پر فرض ڪري ته لوتر ڪو ماڻهو اتي ڪنهن طرح
پهچي ته وڃي پروري ان بند رکڻ پيري هندستان ڏانهن
ساموندي رستو بند آهي. اسانجي پريشاني جو وڏو سبب
هيءُ موجوده حالت ؛ راهه رفتن نه پائي ماندن. نه اسين موٽي
شام ڏي وڃي ٿي سگهيا سين نه وري هندستان ڏانهن
وڃڻ ٿي مليو ازان سواءِ اڳئين ڏينهن سڀني مسافرن سان
گڏ اسانجون پاسپون به ورتي هنجي قبضه ڪري چڪا هئا
هئاؤن ۾ جيوهراڻون ته سپائي هي پاسپون توهانجي حڪومت
جي آفيس ۾ واپس ڏنيون وينديون ٻئي ڏينهن جمعه هو ۽
ساڳي حاجي اسماعيل جي رفاقت ۾ پهرياڻ حڪومت جي
دفتر ۾ وياسين جتي ڪلاڪ بعد ڪاڳر کڻي ويو تل پاسپون
صحيح ڪرڻ بعد واپس مليون پوءِ گهوڙي گاڏي تي چڙهي
انگريزي قونصل خانه ۾ وياسين جو شهر جي ٻئي طرف اٽڪل
ٻه ميل پري هو ملاقات بعد قونصل چيو ته هندستان ڏي
توهان جي وڃڻ جو تعلق پورٽ سعيد واري قونصل سان
آهي تنهنڪري ان ڏانهن درخواست ڪريو اتان موٽي لوڪنده
۾ آياسين جمعه نماز جو وقت اچي ٿيو هو تنهنڪري جامع مسجد
۾ وياسين مسجد پوري ٻني ۽ آبادهئي ۽ وضوءَ لاءِ پاڻي جا
نل پاسي ۾ موجود هوا اتان وضو ڪري اندر وياسين جتي
هڪڙي قاري ڪهف سورة مصري قرأة سان پي پڙهي
ڪجهه منٽن کانپوءِ بانگ آئي ۽ خطيب منبر تي چڙهي ڪ

ٿيو خطبو هلڪي آواز سان پڙهيو تنهن کان پوءِ نماز شروع
ٿي ۽ امام هر هڪ رڪعت ۾ الحمد کان پوءِ هڪ هڪ آيت
پڙهي نماز پوري ڪئي سلام ورائڻ کان پوءِ جماعت ۾ جن تہ
اچي پاڇ پٺي سنت ۽ نفل پڙهڻ جي عادت ڪانہ هئي
سڀ مسجد ۾ جيڪي طرح جا جي ڏٺوسين تہ ڏاڙهي وارا اصل
نظر ڪونہ آيو جيڪا پوڙها جوان لس لڳي پئي هئي مسجد جي
دربان دروازي بند ڪرڻ جو ارادو ڪيو هن فقير ۽ ٻن ٽن
جڻن تڪڙ ۾ سنت ۽ آخر ظهر پڙهي ورتي اسانجي ٻاهر نڪرڻ
تي قفل هنيو ويو اتان سڌا اسٽيشن تي وياسين ٽڪيٽ اڳئون
تہ ساڍي ٻارهين بجي پورٽ سعيد ڏانهن ريل ويندي
ان ڪري جاءِ تي اچي سڀ سامان کڻي آئي اسٽيشن تي
آياسين رات جو ساڍي ٻارهين بجي ڀل پورٽ سعيد
ڏانهن ريل رواني ٿي

سڪندريہ جو شهر سڪندر رومي بادشاهہ جو ٻڌايل
آهي سڪندر روم هڪ آئينو جنهن مان سڀني جهان
جي خبر پوندي هئي سو تہ هن شهر ۾ هڪ مناري تي رکايو
هوائين شهر جو نمونو عمارتن جي عمدگي ۽ بلندي ۾ شهر جي وڏائي
آهي سڀ بمبئي جهڙيون آهن ليڪن بازارين جي موڪر رستن
۽ گهٽين جي صفائي بمبئي کان زياده آهي دڪان بہ بمبئي
کان گهڻا آهن نيل درياءَ جي هڪ شاخ شهر جي وچان
جاري آهي جنهن جو پاڻي شهر جا ماڻهو پنهنجي ڪم آڻيندا

آهن ڪنهن شخص چيو ٿي ته فرانس جو مشهور شهر پئرس
جو دنيا جي عمدن شهرن مان آهي سو به هن جي نموني تي بنايو
ويو آهي شين جا اگهه وچترا آهن بازارين ۾ گهٽين ۾ تمام
گهڻو ٿي وهي جا بجلي تي هلي ٿي ان هوندي به غريبن يعني مسڪين
جو رواج تمام گهڻو آهي هن شهر جون گهوڙي گاڏيون ساديون
آهن سادين ۱۰ بجي هل سڪندريه کان ريل ۾ چڙهياسين
هر هڪ ماڻهو سادا ۳۱ قرش يعني پنج رپيا آڙو ڏلو رات جو
۴ بجي بنها اسٽيشن تي پهتاسين اها جنڪشن آهي جتان
هڪ رستو قاهره ڏي ٻيو رستو سوئز ڏي ڦٽي ٿو. اتان اسين
هيٺ لٿاسين جو ريل قاهره ڏي رواني ٿي ۽ چار ڪلاڪ اتي
ترسياسين اٺين بجي قاهره کان ٻي ريل آئي ان تي سوار ٿي
منجهند جو اسماعيليه جنڪشن تي آياسين اتان سوئز ۽
پورٽ سعيد ڏانهن رستا جدا ٿين ٿا اسٽيشن جي چوڌاري
هنن سٽاني لشڪر جا تنبو هوا جنهن جو حد نه
حساب هو. اهو لشڪر جنگ لاءِ آيل هوا تان ريل سوئز واهه
جو ڪنارو ڏئي هلي. واٽ تي چار پنج اسٽيشنون لنگهي ٻي
بجي منجهند جو پورٽ سعيد ۾ پهتاسين

اجا گاڏي تان ئي نه لٿا هواسين ته معلوم ٿيو مسافرخانه
جا مالڪ وراڪ ويا سڀ ڪنهن اسان جو سامان پاڻ
ڏانهن ٿي ڇڪيو. حاصل ڪلام اسٽيشن کان ٻاهر نڪري
هڪڙي مالڪ سان سندس لوڪنڊه ۾ آياسين جو

اسٽيشن جي نزديڪ هوان لوڪنڊي جو نالو مڊينه هو.
اتي هڪ ڪوٺي ورتي ان ۾ سامان رکيوسين ڪرايو هڪ
ماڻهو جو هڪ ترشن هو هي خنجر جو ڏينهن هو ۽ صفر جي
٣٠ تاريخ هئي اهي رات ارادو ڪيوسين ته انگريزي قونصل
تان وطن وڃڻ جي اجازت وٺون پر پوءِ معلوم ٿيو ته اڄ
ڏينهن موڪل ڪري آفيس اڄ ۽ سڀاڻي بند آهي انهي
ڪمپني جي آفيس مان معلوم ٿيو ته جهاز سومر ڏينهن ٻي
ٻجي ڇڏيندو جو بمبئي ويندو وڃڻ کان اڳ انگريزي قونصل
جي اجازت ڏنو ته توهانکي جهاز ۾ سوار ڪري ڇڏيندا ٿي
آهه رات خير سان گذري ٻئي ڏينهن جو ربيع الاول ١٣٣٢ھ
جي پهرين تاريخ آچر جو ڏينهن هو. ان ڏينهن جهاز جي
مسافري لاءِ ڪاڏي پيتي جو سامان ۽ پيو سفر جو سامان
ورتو ويو حاجي محمد مڪي جو اتي هندوستانين جو معلم
آهي ۽ نهايت شريف ۽ مروت وارو آهي تنهن سان گڏجي
سومر ڏينهن پهريائين انگريزي قونصل وٽ وياسين جنهن
پاس ڏسڻ بعد چيو ته اوهين اٺين ڄڻا هت اچو توهان
سڀني جي ڏسڻ بعد توهانکي نئين پاس ۽ اجازت نامو
ڏنو ويندو اهي وقت حاجي محمد مڪي بگي ۾ چڙهي
سڀني رفيقن کي قونصل خانه ۾ وٺي آيو جنهن بعد پاس
جو محصول چار روپيه في ڪس سڀون ڏنا اون ان ڪري
ڪمپني جي آفيس مان ٽڪيٽ وٺڻ وياسين جتي ڪمپني

جي صاحب جيوتر هن پاس ڏني خديو مصر جي نائب جي
صحيح ۽ مهر گهرجي اهو نائب هن شهر ۾ موجود آهي ان ڪري
تان مڱي ۾ چڙهي نائب وٽ وڃي صحيح ڪرائي آياسين
اتي بمبئي ۾ سڀجو ڪارخانو انگريزي هو خديو جو ڳو نالو هو خديو
جو نائب بره هڪ انگريز هو. خير تان ڪم لاهي اچي وڃي ٽڪيٽ
وٺ وڃي جهاز جا ٽڪيٽ بمبئي لاءِ ورتاسين. خير گنيون
ٻه ان نر تنڪر يعني ٦٠ رپيا هڪ ٽڪيٽ جا جي لاءِ ڏناسين
جنهن ڪي ٽڙ ڊڪلاس بر ڏني چياؤن. ان ۾ ڪوني، ڪٽ ۽
روشني ڏيڻي ڪيائون ٻه ان ۾ قبول ڪارڪي ڪا ڏر بر ڏيٺو هون
هن فقير برخوردار عبدالله جان ۽ سيد عبدالله شاهه
لاءِ ٻي ٽڪيٽون ورتيون سين.

بين ٻچن جن لاءِ ڏيک جون ٽڪيٽون ورتيونسين
هر هڪ ٽڪيٽ لاءِ چار گنيون يعني سٺ رپيا ورتائون
صاحب جيوتر بحري تاربر ڏني هنبر آئي آهي ان مان معلوم
ٿو ٿئي ته جهاز ڇنين. ٻجي ڪين پچي سگهنڊ وڏيڪ رات جو
ڏهين ٻجي ايندو. حاصل ڪلام چاليهه گنيون ڏيئي ٽڪيٽ
ورتاسين ۽ اچي بمبئي جاءِ تي آرام ڪيوسين.

رات جو ڏهين ٻجي حاجي محمد اسان وٽ آيو ۽ چيائين ته
اسانجو خانگي ٽيليفون جنهن جو تعلق ڪمپني وارن سان
آهي ان مان معلوم ٿيو ته جهاز اچي ويو آهي ۽ هن ئي وقت
هلڻ گهرجي ان ئي وقت اگاري رات سامان بند ڪري گاڏين

۾ چڙهي بند رتي روانا ٿيا سين جتي نيون پاسيون ڏسندا
هر هڪ کان نالو نشان پڇندا ۽ لکندا موڪل ڏيندا ويا پوءِ
پوءِ هڪ ننڍي ٻيڙيءَ ۾ سوار ٿي وڃي جهاز ۾ چڙهيا سين
ان جهاز جو نالو روم هو ۽ اٽلي وارن جو هو.

پورٽ سعيد بندر سويز جي منهن وٽ اولهه پاسي ٿين
نموني تي پٽل آهي هن جا ٻه حصا آهن جنهن کو سمنڊ ڏانهن
آهي ان ۾ يهودي ۽ نصارا رهندا آهن ۽ جنهن کو خشڪيءَ جي
پاسي آهي ان ۾ مسلمان آباد آهن ميوو شهر ۾ پورو ٿيو
موجود آهي کاڌي پيتي جو سامان ريل جي رستي مصر کان
اچي ٿو ۽ شهر ۾ حمام موجود آهي ميوو ٻيا تان اچي ٿو سمنڊ
وارو حصو تمام آباد آهي ان ۾ جايون ٻه تمام عمديون آهن
پاڻي نيل درياء مان هڪ نهر رستي اچي ٿو ۽ شهر ۾ جيڪا آباد
وانگر نلن رستي وڃي ٿو پاڻي ٻه حمام آهي

فجر جو ٻارهين کان اڳ جهاز لنگر کنيو ۽ سويز واهه ۾ گهڙيو
جتي تمام آرام ۽ احتياط سان هلائڻ لڳو نهر جي ٻنهين پاسي
قسمين قسمين جنگي استحڪام هوا انگريزي ۽ هندستاني
لشڪر نهر جي ٻنهين پاسي هڪ ٻئي سان گڏ ٿيهي سخت ڪمن
۾ تمام گهڻي ڪوشش سان مشغول هو جهاز سڄو ڏينهن نهر
۾ هليو ۽ اربع رات ٩ ٻجي سويز بندر تي اچي پهتو پورٽ سعيد
کان سويز بندر تائين مفاصله ٩٠ ميل آهي باقي رات جهاز
اتي بيٺو ۽ مال لاٿائين چارشنبه ماهه ربيع الاول جي چوٿين

تاريخ چهارم ربيع ڏينهن سج اڀرڻ بعد جهاز ڳاڙهي سمنڊ مان روانو ٿيو
۽ رخ بمبئي ڏانهن رکيائون. هن وقت تائين جيڪو احوال هو سو
هتي لکيو ويو آهي ڏسجي ته غيب جي پردي مان ڇا ٿو ظاهر ٿئي.

فائدو - نهر سويز جنهن کي سويز ڪئنال ڪري چوندا
آهن انجي ويڪر هڪ سو فوٽ ۽ ڊيگهه ٩٠ ميل آهي اهو واهه
اڇي سمنڊ کي ڳاڙهي سمنڊ سان ڳنڍي ٿو جنهنڪري جهازن جي
وات کلي پئي آهي جنهن ته ولايت جا سڀ جهاز اڇي سمنڊ
مان ٿا اچن تنهنڪري انڊيا سڀ ڏانهن هن واهه جي منهن
تي پورٽ سعيد بندر آهي ۽ جتان هن واهه مان جهاز ڳاڙهي
سمنڊ ۾ گهڙن ٿا اتي سويز بندر آهي ڳاڙهي سمنڊ کي قلزم به
چوندا آهن هي نهر موجوده حڪومت جي ڪنٽرول آهي گويا
عرب ۽ هندستان جي ملڪن جو دروازو آهي جيڪڏهن
هي دروازو نه هجي ها ته يورپ جا جهاز اوڀر واري محيط سمنڊ
جنهنکي اوقيانوس وڏو سمنڊ ڪري چوندا آهن انجو
انگريزي نالو اٽلانٽڪ وڏو سمنڊ آهي سو لتاڙي ۽ ڏکڻ واري
محيط سمنڊ (ڏکڻ وڏو سمنڊ) لتاڙي هزارين تڪليفن کان
پوءِ اوڀر واري محيط سمنڊ ۾ جنهنکي بحرالڪاهل (پاسفڪ
وڏو سمنڊ) چوندا آهن ان ۾ پهچندا ۽ پوءِ آئن جپان چين
ولايت لنگهي هندستان جي عدن ۾ ڪلڪته ۽ ٻين جي ڪنارن
هيٺ بمبئي ڪان لنگهن تا ۽ ٥ ڏينهن جو سفر آهي ان جي عوض
۾ پوءِ هوندا ڪي مهينا لڳي رهن ها. هي واهه ايترو ڪم ڪري

آهي جو جيڪڏهن ٻه جهاز آمهون سامهون اچن ته هڪ ٻئي
کان هوند لنگهي سگهن هن وقت هي واهه انگريز سرڪار
جي قبضي ۾ آهي هن واهه جي ذڪر ۾ افريڪا مصر جو ملڪ
آهي هتي تار ۽ ريل ۽ اسٽيشنون آباد ۽ جنگي ڪاٽو ڪامل
آهي هن جي اتر طرف شام ۽ حجاز آهي اهو پاسو انگريزي
حڪومت جي هٿ ۾ آهي ۽ هن وقت هر طرح جا جنگي
استحڪام ۽ ٻيو بندوبست جاري آهي اڳتي ڏنو جي ترچيا
ٽوٽئي. روانگي لهه اربع خميس ۽ جمعه جو ڏينهن هوا موافق
هئي ۽ جهاز ٺيڪ پنڌ ۾ مشغول رهيو جمعه ڏينهن جهاز جبل
جي سامهون لنگهيو ان ڏينهن هوا سخت لڳي جنهن ڪري سمنڊ
۾ جوش پيدا ٿيو ۽ جهاز کي لهرين لوڏيو جيڪي بالڪل ضعيف
مزاج هوا تن کي متي جي ڦيرڙي ورائي ۽ بستري تي پيا قيون
ڪندا رهيا جنڪي ٿيڙي ڪانه ٿي سي بالڪل آرام سان هوا
جنهن ڪري ٻين رفيقن جي خدمت ڪندا رهيا جمعي ۽
ڇنڇر اهڙي طرح گذريا سومر ڏينهن منجهند جو جهاز عدن
بندر تي پهتو جتي ۴ ڪلاڪ ترسيو ان وچ ۾ ماڻهو خوراڪ مال
لاٿا ۽ چاڙهيا ۽. ڪي شخص بندر تان واپار جو مال کڻي
جهاز تي آيا ۽ خريد فروخت ۾ مشغول رهيا اسين ڪانه پڇيو
ديو ته حاجين جو ڪو جهاز ٻن ٽن ڏينهن اندر ممبئي ڏي
ويو يا نه؟ چيائون ته ٽيون ڏينهن هڪڙو حاجين جو جهاز
جده کان هت آيو هو ان ۾ ڏاڍو فساد ٿيو هو جنهن ۾ ٻه مارجي

وڃاءِ ڪيترائي ڦيا جهاز پوءِ هتان بمبئي روانو ٿي ولو ڇيڪي
فسادين کي رجوع ڪندا هن خبر ٻڌڻ کري اسان کي
ڏاڍو انتظار ٿيو.

شام جي وقت جهاز لنگر کڻي بمبئي ڏي رخ رکيو۔
۽ هندي وڏي سمنڊ ۾ پيهي پيو. سياري ۾ هن سمنڊ ۾ نهايت
آرام هوندو آهي ان ڪري جهاز به آرام سان پنج ڏينهن ۽
پنج راتيون پند ڪندو رهيو ڇهين ڏينهن يعني ماهه مولود
(ربيع الاول) جي ١٤ تاريخ ڇنڇر ڏينهن صبح جو جهاز بمبئي
بندر تي پهتو ۽ سگنل بوٽ يعني ننڍي ٻيڙي جهاز جي ڇڪڻ
سان هي جهاز آهسته آهسته ٿي هلي گوديءَ ۾ داخل ٿيو جنهن
کان اڳ هيٺ لهڻ جو حڪم مليو جنهن تي سامان سوڌا
ماڻهو هيٺ لٿا سمنڊ جي ڪناري تي هڪ محفوظ مڪان
ٺهيل هو جنهن تي انگريزي پوليس بيٺل هئي جتي تمام گهڻي
ڪوشش سان سامان جي تلاشي ورتائون نشو ۽ هٿيار جي
ڪنهن وٽ ڏٺائون ٿي تہ ڦري ٿي ورتائون باقي ٻيو خير هو
ٻن ڪلاڪن بعد اتان واندا ٿي نئين مسافر خاني ۾ آياسين
جو حاجين واري ترنطين جي پرسان ناهيو اٿن اهو مسافر خانو
ڏاڍو وصاف ۽ ڪشادو هو جنهن عمدي مسجد ٺهيل آهي
۽ نلن جو پاڻي تمام گهڻو موجود رهي ٿو لهڻ کان پوءِ تار وسيلي
پنهنجي عزيزن کي اطلاع ڏنوسين تہ اڄ خيريت سان بمبئي
۾ اچي لٿا آهيون. سياڻي ان طرف روانا ٿينداسين. وڃين

جو وقت هو ته اهو حاجين جو جهاز جنهن جي جهيڙي جي
خبر اسان عدن ۾ ٻڌي هئي سين سو ٻراچي هيتر جنهن تان
اخوي ميان محمد حسين صاحب ۽ ميان غلام دستگير صاحب
جي جلد جي رستي سان آيا هوا سي لٿا. مدينه منوره مان اسين
سيئي هڪ ڏينهن روانا ٿيا هوا سين. هي قافله سان جده ۾
روانا ٿيا هوا ۽ اهن کان ٻه کلاڪ اڳ ۾ اسين ريل رستي
شام ڏاهن روانا ٿيا هوا سين هنيڙ ۾ اهي ٻه کلاڪ اسان
جو جهاز هنن جي جهاز کان ٻه کلاڪ اڳ ۾ بمبئي اچي پهتو
هي عجيب اتفاق ٿيو. آچر جو ڏينهن بمبئي ۾ رهيا سين
۽ ضروري سامان خريد ڪيو سين.
سومر رات قلابي جي اسٽيشن تان اسين ٻئي جماعتون
گڏجي ريل ۾ سوار ٿيا سين گاڏي چاشت جي وقت ۾
احمد آباد پهتي. اتي ريل بدلائڻي آهي ماڻهن جي گهڻي مجبور
سبب گهڻي تڪليف سان هڪ گاڏو هٿ ڪري ان ۾ چڙهي
ويٺا سين. ٻئي نماز جي وقت مارواڙ جي اسٽيشن تي پهتا سين
جنهن کي ڪا جي ٻه ڪري چوندا آهن اتي جن اسان جي
پهريان ۾ استقبال اچي ڪئي سي صاحبزادو محمد صالح جمان
قاضي خان محمد ۽ حاجي ميان احمد ولهاري هوا. اتي ريل
وري بدلائي سين اتي اهن کان گوٺ جي خير و عافيت ٻڌي
سين. جيائون ته جناب حضرت مرحوم مغفوره والده
ماجده هن مهيني جي پهرين تاريخ انتقال فرمايو هن خبر

جي ڀيڻ ڪري جيڪو غم ۽ الم پهچايو هو سو پهتو. انا لله وانا اليه راجعون.

ڪنهن شاعر چيو آهي ته:-

چو ردی نگردد خدنگ قضا
سپر نیست مر بنده را جز رضا

يعني جڏهن قضا جو تير ڪنهن بہ صورت ۾ رد ٿي نہ ٿو سگهي تڏهن بانهي کي رضا تي رهڻ کان سواءِ ٻي ڪا ڏل ڪانهي.

انهي ڪري خدا جي رضا تي راضي رهي حيرت ۽ حسرت ۾ گهڻي دوستن ان کان پوءِ وري ظاهر ڪيا آهن تنهن کان سواءِ مرحوم مغفور سيد غلام شاه حڪيم تنبي محمد خان وارو ۽ پنج ڇهه ڏينهن اڳي گذاري ويو هن خبر غم کي ٻيڻو ڪري وڌو

حاصل ڪلام صبح جي وقت ريل جڏهن اسٽيشن وٽ پهتي جتي سيدن ڀاڄن وارن ۽ ناري وارن مريدن ۽ ماڻهن اچي استقبال ڪئي ۽ اتان هلي ريل ميرپور خاص جي اسٽيشن تي اچي بيٺي جتي غلام محمد خان ٻگهڙي، آخوند عطا محمد سب انجنيئر ستارو وارو ۽ برخوردارم صاحبزاده عبدالسلام جان محمد اسماعيل ۽ يعقوب جان ۽ برخوردار محمد هاشم جان ڪيترن مخلصن ۽ ٻين ماڻهن سان گڏ استقبال لاءِ آيا هوا جنهن جو ريل حيدرآباد اسٽيشن

ٿي ڇهتي. تنبي محمد خان واري ريل ۾ ٣ ڪلاڪ ديرهئي
ان ڪري اسٽيشن واري باغ ۾ اچي آرام ڪيوسين.
تنبي محمد خان وارا باقي ماڻهو ۽ برخوردار عبدالستار خان
۽ پيادوست سڀ اچي آيا. غلام محمد خان مانيءَ ڪشادي
ڪئي هئي ۽ سڀني جماعت جي خدمت ڪيائين. ٿي بجي اتان
روانا ٿي اسٽيشن تنبي محمد خان تي پهتاسين اتان
گهوڙي گاڏيءَ وهتن تي تنبي سائينداد ۾ غريب خانن
۾ وچي پهتاسين.

تاريخ ١٧ ربيع الاول سنه ١٣٣٣هه جو خيريت سان
سيني رفيقن سميت اچي پهتاسين باقي عزيزن کي الحمدلله
ته خيرو عافيت سان اچي ڏٺوسين.

سڀ تعريف ظاهر ۽ باطن الله تعاليٰ جي لاءِ آهي
سين الله تعاليٰ کان سوال ٿا ڪريون ته اسان جي
سيني دوستن جي ۽ سيني مسلمانن جي عاقبت بحرمت
سيد المرسلين جي چڱي ڪري ان تي ۽ ان جي اولاد ۽
صحابن تي الله جون صلواتون ۽ برڪتون ۽ سلام هجن

آمين آمين

ختم شد

مخدوم محمّد هاشم ٺٽوي عليہ الرحمة

سنڌ جي انهن هستين مان جن تي اسان جو وطن بجاءِ ناز ڪري سگهي مخدوم محمد هاشم عليہ الرحمة به هڪ آهي هتي سندس نسب هن ريت بيان ڪيل آهي. محمد هاشم بن عبد اللطيف بن عبد الرحمان بن محمد قاسم بن خير الدين الحارثي القريشي.

مخدوم صاحب جو والد بٺوري جي شهر ۾ رهندو هو جتي ١٠ ربيع الثاني سنہ ١١٠٤ هجري ۾ مخدوم صاحب تولد ٿيو

مخدوم صاحب پنهنجي ابتدائي تعليم پنهنجي والد وٽ شروع ڪئي ٦ مهينن ۾ قرآن شريف ختم ڪري ان کان پوءِ ڪجهه ڪتاب پنهنجي والد وٽ پڙهي ٺٽي ۾ مخدوم صاحب محمد سعيد عليہ الرحمة وٽ عربي علومن جي تعليم شروع ڪيائين ان کان پوءِ مخدوم ضياء الدين عليہ الرحمة ٺٽوي وٽ باقي سمورا ڪتاب پڙهي ختم ڪيائين يعني ٩ سالن جي عرصه ۾ سمورن علومن مان تحصيل ڪري فارغ ٿيو ان وچ ۾ يعني سال ١١١٣ هہ ۾ سندس والد به وفات ڪري ويو ان کان پوءِ مخدوم صاحب بٺوري مان لڏي ٺٽي جي لڳ بهرام پور ڳوٺ ۾ اچي رهيو

ڀاڳي درس تدريس شروع ڪيا ۽ انسان گڏ شريعت
جي پابندي جي ماڻهن کي دعوت ڏيڻ لڳو. بدعات
جي برخلاف زبردست جهاد شروع ڪيائين مگر انهي
ڳوٺ جي پيرن فقيرن کي مخدوم صاحب جون نصيحتون
۽ شريعت جي پابندي راس نه آئي جنهنڪري لاچار ٿي
اتان هجرت ڪري ٺٽي ۾ اچي ويٺا ٺٽو ان زماني ۾ علم ۽
فضل جو مرڪز هو وڏا وڏا عالم ۽ شاعر ۽ صوفي شهر ۾
رهندا هوا مخدوم صاحب جي تشريف آوري کان پوءِ
سندس علمي شهرت ۽ فضيلت جو آواز تمام دور دراز
هنڌن تي پهچڻ لڳو هزارين شاگرد فيض جا طالب
سندس خدمت ۾ حاضر ٿيڻ لڳا سندس علمي شهرت
جو آواز حڪومت جي دربار تائين به ويو جيتو مخدوم جي
اوج واري زماني ۾ ميان غلام شاهه ڪلهوڙي جو سنڌ ۾
راڄ هو جو پڻ مخدوم صاحب جي معتقدين جي سلڪ
۾ پوتل هو ٺٽي ۾ ڪجهه ته شيعه مذهب جو زور هو ڪي
عالم بالتفضيلي مذهب رکندڙ هوا ۽ شهر ۾ قبر پرستي جو
سخت رواج هو ۽ بدعات جو تمام زور هو
مخدوم صاحب ٺٽي ۾ اچڻ کان پوءِ سني تماشبين
علمائن تي رد ڪرڻ شروع ڪيا ۽ تابوت سازي ۽ ماتمداري
جي برخلاف ڪوشش ورتي ۽ ان جي قبرن تي جي واري
بدعت جي بيخڪني جي پوئتان پيو جنهن ڀڪ حد